

ESQUERRA
REPUBLICANA

Amèrica Llatina, una regi3 en transformaci3

Nous escenaris i oportunitats
per a les relacions entre
la UE i els països llatinoamericans

European
Free
Alliance

[=]

c i e m e n

Introducció.....	3
Context anterior al moment present. Principals problemes de la regió. Panoràmica general d'Amèrica Llatina i el Carib.....	5
Una nova dècada progressista a l'Amèrica Llatina?.....	10
Mèxic: del PRI a la Quarta Transformació.....	10
Argentina: entre la crisi i el lideratge regional.....	13
Brasil: la gran potència regional.....	16
Bolívia, un símptoma.....	19
Xile: el laboratori neoliberal.....	21
Colòmbia a babord: Grans coalicions, poca governança.....	23
Perú: Una Democràcia Fràgil.....	27
Altres casos: Uruguai, Hondures, Equador, etc.....	31
Com s'han d'estructurar les relacions entre la UE i l'Amèrica Llatina?.....	36
Els reptes d'Amèrica Llatina davant el nou interès de la Unió Europea.....	42
El fenomen urbà i les macrociutats.....	42
Un problema transversal: la desigualtat.....	42
Les migracions: un nou repte sobre la taula.....	44
Seguretat.....	45
Amèrica Llatina: el graner del món.....	45
Energia i recursos minerals i fòssils.....	46
Protecció ambiental i desenvolupament sostenible.....	47
Què en pensen a l'Amèrica Llatina de les relacions amb la UE?.....	49
Una mirada catalana i europeista de les relacions amb l'Amèrica Llatina.....	53
Conclusions. Recomanacions per a la Nova Agenda per a l'Amèrica Llatina i el Carib de la Comissió Europea.....	56
Bibliografia.....	59

Amèrica Llatina, una regió en transformació

Nous escenaris i oportunitats
per a les relacions entre
la UE i els països llatinoamericans

Silvio Falcón

Setembre de 2023

Estudi realitzat per encàrrec de l'eurodiputat Jordi Solé

Introducció.

Context, objectius i metodologia.

Context

El panorama internacional que s'ha esdevingut després de la pandèmia de la COVID-19 ha redibuixat els pesos i contrapesos a nivell geopolític. Aquestes noves necessitats i circumstàncies venen marcades per l'augment de preus globalitzat, la guerra d'Ucraïna, la competència entre els EUA i la Xina o els problemes de les cadenes de distribució comercial, entre d'altres factors. Aquests canvis obliguen, d'alguna manera, a que la Unió Europea mogui fitxa i cerqui aliances més enllà de la tradicional entesa amb els Estats Units (en el marc de l'OTAN i en d'altres fòrums). No és casualitat, per exemple, que l'aliança Unió Europea – Àfrica hagi estat una de les prioritats de la Comissió Europea durant aquest mandat, tal i com es recull a la comunicació conjunta del Parlament Europeu i el Consell feta pública el març de 2020 sota el nom de “Cap a una estratègia integral amb Àfrica”¹. Al continent africà, el *partner* de la Unió Europea ha estat principalment la Unió Africana i els seus estats membres, impulsada a través de les cimeres de caps d'Estat i de govern (i ministerials) d'ambdues organitzacions internacionals.

L'exemple africà ens ha de servir per entendre l'interès renovat de la Unió Europea per les seves relacions amb l'Amèrica Llatina i el Carib. Malgrat que La Unió Europea ha negociat en el passat acords d'associació política i de cooperació o comerç amb 27 dels 33 països d'Amèrica Llatina i el Carib, no es realitza una cimera de caps d'Estat i de govern des de l'any 2015 a Brussel·les. El pla de treball aprovat en aquella cimera preveia una major cooperació bilateral en àrees com desenvolupament sostenible, ciència i recerca, migració, integració regional, gènere, lluita contra la droga o educació superior². Malgrat tot, no sembla que la major part d'aquests objectius s'hagin acomplert. Si la Unió Europea vol ser un pol rellevant en un context multipolar, com afirma el seu Alt Representant per a Política Exterior Josep Borrell³, cal aprofundir en construir una agenda compartida.

L'octubre de 2022 va tenir lloc la primera reunió formal entre els dos blocs (CELAC i UE) des de 2018, aquesta a nivell ministerial -amb l'objectiu de preparar la trobada de caps d'estat i de govern prevista per al mes de juliol de 2023-. Els representants d'ambdues regions van concloure la necessitat de reforçar el multilateralisme la cooperació bi-regional, degut als valors compartits i a la visió sobre la necessitat de construir societats lliures i igualitàries.⁴ Ara

¹ Towards a comprehensive Strategy with Africa. https://international-partnerships.ec.europa.eu/system/files/2020-03/communication-eu-africa-strategy-join-2020-4-final_en.pdf

² Plan de actuación UE-CELAC. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/266609/EU-CELAC%20Action%20plan_ES.pdf

³ América Latina, el Caribe y Europa: Recalibrar nuestra asociación estratégica – discurso de inauguración del seminario del Alto Representante/vicepresidente Josep Borrell. https://www.eeas.europa.eu/eeas/america-latina-el-caribe-y-europa-recalibrar-nuestra-asociacion-estrategica-%E2%80%93-discurso-de_en

⁴ Co-Chairs' Communiqué (press release) CELAC–EU 3rd Foreign Ministers Meeting. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/266758/EU-CELAC%20Press%20Release%20-%20FMM%20Buenos%20Aires_EN.pdf

bé, els àmbits sectorials que la trobada de ministres proposava per a ampliar l'associació són, en la seva majoria, idèntics als que recollia el pla d'acció UE-CELAC aprovat l'any 2015.

El context, per tant, presenta una oportunitat per a fer més sòlides les relacions entre Amèrica Llatina i el Carib i la Unió Europea. La publicació de l'**agenda de treball comunitària sobre la regió llatinoamericana** (Juny 2023), la **presidència espanyola del Consell de la Unió Europea** (juliol-desembre 2023) i la celebració de la **cimera de caps d'Estat i de Govern UE-CELAC** a Brussel·les (juliol 2023) obre una finestra d'oportunitat per a aquesta dinàmica bi-regional.

Objectius

L'informe té la voluntat d'oferir **claus pròpies** que puguin alimentar aquesta nova Agenda europea en relació a l'Amèrica Llatina. Per aconseguir-ho, hi ha tres objectius principals que pretén tractar. En primer lloc, es vol **descriure els principals canvis polítics que han tingut lloc a l'Amèrica Llatina i el Carib** els darrers anys, amb especial èmfasi al gir progressista que sembla que s'ha imposat a la regió. En segon lloc, es pretén **aprofundir en les àrees d'oportunitat i escenaris a curt i mig termini** que poden presentar-se-li a la Unió Europea fruit d'aquests canvis polítics. Per últim, l'informe vol oferir una **mirada particular, des de Catalunya i en clau europeista**, sobre l'agenda que cal impulsar amb l'Amèrica Llatina i el Carib.

Metodologia

Per a l'elaboració d'aquest informe s'ha fet servir una metodologia mixta, que incorpora dos elements principals:

- Estudi de cas de la política nacional de diferents països a la regió (Argentina, Brasil, Mèxic, Xile, Colòmbia, Bolívia, Perú, etc). Redacció d'un informe narratiu, capaç de servir d'argumentari sobre els principals esdeveniments polítics a l'Amèrica Llatina.
- Realització d'entrevistes a actors rellevants de l'esquerra llatinoamericana. La voluntat és que les seves respostes alimentin la descripció dels principals canvis que han tingut lloc a la regió, així com els principals reptes de futur (tant en clau interna com en les seves relacions amb la Unió Europea). Els entrevistats tenen diferents perfils (d'edat, país, responsabilitats i d'enfocament ideològic).

Per a l'elaboració d'alguns dels estudis de cas i per als apartats inicials s'ha comptat amb la col·laboració externa de la politòloga uruguaiana Flavia Busti. La resta de l'informe és de l'autoria de Silvio Falcón, que també ha coordinat en nom del CIEMEN el contingut final.

Context anterior al moment present. Principals problemes de la regió. Panoràmica general d'Amèrica Llatina i el Carib.

Aproximar-se a la realitat llatinoamericana sempre és complex. En primer lloc, per la multiplicitat de dinàmiques –de vegades divergents– que no ens permeten treure conclusions en clau regional. En segon lloc, per la dinàmica social convulsa –i els canvis polítics que comporta– que, a onades, afecta alguns països del bloc. I per últim, perquè els processos d'integració regional s'han vist afectats per impulsos i frens fruit d'aquests canvis als que fem referència. La Unió Europea, malgrat les seves diferents velocitats i els seus processos d'ampliació, és més senzilla d'analitzar com a bloc.

En aquest sentit, una eina d'anàlisi que els experts han vingut posant de manifest és la descripció d'una etapa (normalment, una dècada) amb un adjectiu. Després de la recuperació de la democràcia a països com Uruguai, Argentina, Xile o Brasil, entre els anys 80 i 90, va haver-hi un període de crisi econòmica anomenat "**la dècada perduda**". El deute extern de països com Argentina, Brasil, Xile, Mèxic o Perú va créixer de manera exponencial a causa de les altes taxes d'interès internacionals, la baixada del preu de les matèries primeres i la depreciació de les seves monedes. Aquesta situació va obligar aquests països a sol·licitar préstecs del Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM), que els van imposar condicions molt estrictes per a la seva devolució, com ara la reducció del dèficit públic, la privatització d'empreses estatals, la liberalització del comerç i els mercats financers i la retallada de les despeses socials. El cas paradigmàtic va ser el de l'Argentina, que va pactar el finançament de l'FMI per valor de més de 35.000 milions de dòlars només entre 1985 i l'any 2000.

Tot i que l'economia argentina exemplifica fidelment aquesta dinàmica de dèficit públic –convertida en problema estructural–, van ser els Estats Units Mexicans el país que l'any 1982 va declarar una suspensió de pagaments de 6 mesos. Aquesta va ser anunciada pel secretari d'Hisenda mexicà a Washington i Nova York, i va implicar una immediata renegociació dels compromisos de l'Estat mexicà. Els organismes financers internacionals van plantejar un programa d'ajustament estructural (PAE) per a resoldre aquesta situació. Aquests PAE impliquen una sèrie de condicions, imposades per l'FMI o pel BM, a les quals queda compromès l'Estat receptor del finançament. En el cas mexicà, els objectius del PAE eren corregir els desequilibris de les finances públiques i de la balança de pagaments, rebaixar els nivells d'inflació i generar un creixement sostingut.⁵

Aquestes mesures van tenir un fort impacte negatiu sobre el creixement econòmic, l'ocupació, el salari real, la distribució de la renda i els drets humans de milions de persones que van caure en la pobresa i l'exclusió. Citarem només dos exemples: Xile i Mèxic. La taxa d'atur xilena l'any 1982 i 1983 va superar el 20%⁶, mentre que el seu producte interior brut va créixer en un

⁵ E L PROGRAMA DE AJUSTE ECONOMICO MEXICO , 1982-1986 https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/33594/S8600734_es.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁶ El aumento del paro en Chile, el más grave de Latinoamérica. https://elpais.com/diario/1982/12/17/economia/408927612_850215.html

14,3%⁷. La crisi mexicana, detonant de tota la dècada perduda, va provocar un avenç de la desigualtat, tal i com demostra l'augment de l'índex de Gini des d'un 0,477 l'any 1984 a un 0,538 l'any 1994.

A més a més, des d'aquella època la qüestió del deute extern (i de la col·laboració amb institucions financeres internacionals) s'interpreta en clau de sobirania nacional i incorpora un nou eix al sistema polític de molts països. No sobta que a l'informe sobre el panorama econòmic d'Amèrica Llatina elaborat l'any 1985 per la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL)⁸ els conceptes "ajustament" o "estabilització" siguin dels més emprats per a descriure el quadre macroeconòmic de la major part de països de la regió.

Si preniem com a element d'anàlisi aquesta llarga dècada perduda, cal explicar quina dècada va venir a continuació. La situació de crisi econòmica i institucional generalitzada va donar pas a una onada de canvis polítics anomenada "**dècada progressista**". La dècada progressista a Amèrica Llatina va ser un període en què diversos països del continent van experimentar un gir institucional en favor d'una major justícia social, d'una major democràcia participativa i d'integració regional. Aquest període es situa entre els anys 1998 i 2019, aproximadament, i va afectar països com Veneçuela, Bolívia, Equador, Brasil, Argentina o Uruguai entre d'altres. Chávez, Morales, Correa, Lula, Kirchner o Mujica van esdevenir símbols d'una nova etapa política a la regió.

Aquests nous governs progressistes van aprofitar el context favorable de la pujada de preus de les primeres matèries i el creixement econòmic per impulsar polítiques públiques orientades a reduir la pobresa, la desigualtat i l'exclusió social. Segons la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina de les Nacions Unides (CEPAL), entre el 2002 i el 2017, la taxa de pobresa a la regió va baixar del 45,9% al 30,7%, mentre que la taxa de pobresa extrema va passar del 12,4% al 10,2%⁹. Aquest descens va implicar que més de 60 milions de persones (aproximadament, en funció de l'any de la sèrie) van abandonar una situació de pobresa, segons les estimacions de la CEPAL. Només al Brasil, els mandats de Lula da Silva (2003-2010) van treure de la pobresa més de 30 milions de brasilers. Segons el Banc Mundial, el PIB per càpita de l'Amèrica Llatina va passar de 3.758 dòlars el 2002 a 10.451 dòlars el 2014¹⁰.

La naturalesa del creixement econòmic que caracteritza la dècada progressista depèn, en gran mesura, de l'elevat preu de les matèries primeres. Aquest fet va permetre un creixement econòmic sostingut, que va superar el 3,68% anual de mitjana entre 2003 i el 2013, impulsat també per la demanda interna, una balança comercial positiva i la inversió estrangera.

Els governs progressistes també van promoure reformes constitucionals i legislatives per ampliar els drets socials, culturals i polítics de la ciutadania, especialment dels sectors més

⁷Crisis económica 1982. Memoria Chilena. Biblioteca Nacional de Chile.

<http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-98012.html>

⁸ Panorama económico de América Latina 1985. Comisión Económica para América Latina y el Caribe.

https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/1197/S8500760_es.pdf

⁹ Panorama social de América Latina 2017.

https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/42716/7/S1800002_es.pdf

¹⁰ PIB per cápita (US\$ a precios actuales) - Latin America & Caribbean. Banco Mundial.

<https://datos.bancomundial.org/indicador/NY.GDP.PCAP.CD?locations=ZJ>

marginats com els pobles indígenes, els afrodescendents i les dones. En aquest sentit destaquen els nous textos constitucionals equatorià (2008), bolivià (2009) i el més polèmic procés de reforma veneçolà.

Així mateix, aquests executius d'esquerres van impulsar processos d'integració regional alternatius a les organitzacions supranacionals impulsades pels Estats Units (la Organització d'Estats Americans, la OEA, té seu a Washington). La fundació de la Unió de Nacions Sud-americanes (UNASUR) l'any 2008 va anar acompanyada d'un major impuls del Mercat Comú del Sud (MERCOSUR) i de la creació de la Comunitat d'Estats Llatinoamericans i Caribenys (CELAC) l'any 2010. Prèviament (2004) s'havia signat el Tractat de Comerç dels Pobles¹¹, constituït en organització internacional sota el nom d'Aliança Bolivariana per als Pobles de la Nostra Amèrica (ALBA). El procés de formació i el signe d'aquests organismes supranacionals també anava lligat a les diferents sensibilitats dins l'espectre d'esquerres. Per exemple, mentre l'ALBA era liderada per la Veneçuela chavista, Néstor Kirchner fou el primer secretari general de la Unasur, amb seu a Quito (Equador)¹².

La dècada progressista d'Amèrica Llatina va suposar un canvi significatiu respecte de les polítiques neoliberals que havien dominat la regió durant els anys 80 i 90, marcats per la crisi del deute extern, les reformes estructurals imposades pel Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial i les conseqüències socials i polítiques d'aquestes mesures. No obstant això, la dècada progressista també va tenir limitacions i contradiccions que van dificultar la seva continuïtat i consolidació. Entre elles, es poden destacar la dependència del model extractivista basat en les exportacions de primeres matèries; la insuficiència de reformes estructurals que modifiquessin el sistema tributari, financer i productiu; les acusacions de corrupció i les males pràctiques a l'administració en alguns governs i la vulnerabilitat davant les ofensives conservadores que van aconseguir desestabilitzar els processos progressistes a través dels mitjans de comunicació hegemònics, de judicis polítics (el cas de Dilma Rousseff -2016- a Brasil és paradigmàtic) o cops d'estat (com el cas d'Hondures l'any 2009).

La ressaca de l'etapa progressista ha donat pas a un panorama més plural, on han predominat els governs de signe liberal-conservador, tot i que amb el nivell de resposta i de resistència popular més important dels darrers anys. De fet, l'any 2019 es va convertir en un any marcat per les protestes socials. Les raons foren múltiples, des de la reivindicació democràtica (a Bolívia, entre partidaris del govern i de l'oposició) a, sobretot, la lluita contra la desigualtat. A Xile, el detonant de les mobilitzacions va ser l'augment del preu del metro de Santiago, però aviat es va convertir en una revolta contra el model neoliberal que ha generat alts nivells de pobresa, precarietat i endeutament. A l'Equador, el motiu de les protestes va ser l'eliminació del subsidi a la benzina, que va provocar un augment del cost de la vida i va afectar sobretot als sectors més vulnerables. A Colòmbia i al Perú, els manifestants van exigir reformes fiscals i laborals que garanteixin una major equitat i protecció social. A Brasil, també van haver mobilitzacions contra el govern Bolsonaro per la seva gestió dels incendis a l'Amazònia,

¹¹ Historia del ALBA-TCP. <https://www.albatcp.org/historia/>

¹² Unanimidad en la proposición de Néstor Kirchner como secretario general de Unasur. https://elpais.com/internacional/2010/05/04/actualidad/1272924003_850215.html

que van devastar milions d'hectàrees de bosc tropical i van posar en perill la biodiversitat i els pobles indígenes.

En termes generals, aquestes mobilitzacions han comportat canvis polítics importants a tots aquests països. Excepte a Equador, Sud-Amèrica ha girat a l'esquerra, amb governs progressistes a l'Argentina, Bolívia, Xile, Colòmbia o –més recentment- Brasil. La petjada institucional més important, però, ha estat el procés constituent xilè obert a causa de les mobilitzacions ciutadanes. La revolta social xilena de 2019 va obligar el govern conservador de Sebastián Piñera a activar els mecanismes de renovació de la Constitució xilena, vigent des de la dictadura de Pinochet. Aquest procés ha estat marcat per diverses dificultats i desafiaments, com ara la pandèmia de covid-19, la polarització política, la violència institucional, la participació ciutadana i el reconeixement dels drets humans i dels pobles originaris. La victòria de Gabriel Boric a les eleccions presidencials celebrades l'any 2021 semblava impulsar l'aprovació d'una nova carta magna, però una majoria àmplia dels ciutadans van rebutjar el setembre de 2022 el text constitucional elaborat per la convenció constitucional. L'any 2023, amb l'objectiu d'oferir noves vies institucionals per acordar un nou text, es va crear un nou mecanisme de redacció de la nova constitució.

Aquesta nova onada progressista, però, no sembla assentar-se sobre una dinàmica tan sòlida com la dècada a la que abans ens referíem. La crisi de la COVID-19 i la posterior crisi econòmica i de preus –entre d'altres factors- ha fet minvar la popularitat d'alguns líders, que, com Alberto Fernández a l'Argentina, veuen com se'ls impedeix la possibilitat d'un segon mandat. La popularitat de Gustavo Petro (Colòmbia) ha patit un descens espectacular; es situa al voltant d'un 40% d'aprovació i un 51% de rebuig social –març de 2023-¹³. Una dada especialment preocupant si tenim en compte que va prendre possessió tot just l'agost de 2022.

Aquesta etapa que ha vingut a continuació de la dècada progressista (incloent el viratge conservador i la nova onada progressista) ha estat qualificada per alguns mitjans de comunicació com a una segona dècada perduda. Els darrers deu anys han estat marcats també per dues qüestions rellevants. En primer lloc, el conflicte veneçolà; amb conseqüències socials, frontereres i geopolítiques de primer nivell. La configuració del grup de Lima, en suport a la Presidència de Juan Guaidó i amb el suport d'Estats Units i Espanya (i la Unió Europea) entre d'altres és un exemple de com ha marcat l'alineament del món envers la regió. El mateix any 2019 –l'any de la proclamació de Guaidó com a president encarregat-, els presidents de Colòmbia (Iván Duque) i Xile (Sebastián Piñera) van impulsar la creació d'un organisme internacional d'abast sud-americà anomenat Fòrum per al Progrés d'Amèrica del Sud (Prosur). Un organisme que pretenia substituir la UNASUR. El canvi polític a Colòmbia i Xile no ha permès el Prosur d'agafar més relleu polític.

L'altra gran qüestió, que també afecta Veneçuela, és la qüestió migratòria. Més de 7 milions de veneçolans i veneçolanes han marxat d'aquell país els darrers anys. A més a més, a Centre Amèrica s'organitzen caravanes migratòries amb l'objectiu d'arribar als Estats Units d'Amèrica.

¹³ <https://elpais.com/america-colombia/2023-03-01/la-desaprobacion-de-gustavo-petro-ya-es-mayor-que-su-popularidad.html>

Mèxic, de fet, ja s'ha convertit en un país receptor net de migració. Una situació per a la qual molts països tenen interès a dedicar esforços compartits, però de difícil solució.

En conclusió, després de la dècada perduda i de la dècada progressista l'Amèrica Llatina ha viscut un retrocés conservador succeït per una nova etapa progressista. Per primer cop, però, governs del Pacífic com Perú, Xile o Colòmbia s'han sumat a aquesta etapa, però en contextos d'alta polarització i conflictivitat social. Equador i Uruguai, països que havien tingut governs progressistes durant la dècada progressista, tenen governs anticíclics -liberal-conservadors-, mentre que Mèxic i Argentina tenen governs progressistes pel que fa a l'anàlisi geopolítica - però de difícil etiqueta en política interna-.

Cal, doncs, que ens apropem, país a país, per conèixer les particularitats de cadascun dels processos que s'estan vivint a aquests països. Des de l'arribada de Lula al poder al capdavant d'una coalició amb multiplicitat de forces a les tensions al voltant de la presidència de Castillo a Perú.

Una nova dècada progressista a l'Amèrica Llatina?

La situació actual a diferents països d'Amèrica Llatina s'explica, a banda de per dinàmiques d'àmbit regional, per fenòmens polítics de caire intern. Per aquesta raó, presentarem país a país els principals trets que marquen la seva realitat sociopolítica en l'actualitat –des de la perspectiva institucional o econòmica, però no només-. Aquest exercici implicarà una mirada àmplia, també al passat, per comprendre en quin moment es troba cadascun dels casos objecte d'estudi.

Mèxic: del PRI a la Quarta Transformació.

Mèxic és un país clau en l'àmbit llatinoamericà, pel seu potencial econòmic, la seva relació amb els Estats Units d'Amèrica i la seva innegable influència en l'àrea de Centreamèrica i el Carib. Tot i això, sovint s'ha mantingut al marge de les dinàmiques polítiques sud-americanes per adoptar un posicionament geopolític propi¹⁴. En aquest sentit, cal explicar dues qüestions centrals que marquen la institucionalitat mexicana i la seva posició a l'Amèrica Llatina.

En primer lloc, el domini del Partit Revolucionari Institucional (PRI)¹⁵, fundat sota el nom de Partit Nacional Revolucionari (PNR) l'any 1929. Posteriorment, aquesta força política va ser rebatejada com a Partit de la Revolució Mexicana (1938) fins adoptar el seu nom definitiu, ja l'any 1946 com a PRI. Durant més de set dècades, el PRI va guanyar totes les eleccions presidencials i va controlar la majoria del Congrés, els estats i els municipis, aprofitant-se de la seva influència en els mitjans de comunicació, els sindicats i les organitzacions socials. La influència del PRI va començar a esquarterar-se durant els anys 80, gràcies a la crisi econòmica a la que feiem referència a l'epígraf anterior -que obre l'anomenada dècada perduda-. Des d'aquella etapa, el PRI va haver de competir electoralment amb el Partit de la Revolució Democràtica (PRD, de centre-esquerra, format per exmilitants *priistes* i altres aliats) i el Partit d'Acció Nacional (PAN, de centre-dreta). Cuahatemoc Cárdenas (1997-1999), López Obrador (2000-2005) o Marcelo Ebrard (2006-2012) van ser caps de govern de la Ciutat de Mèxic pel PRD. Tot i això, a nivell mexicà la primera força a desbancar el totpoderós PRI va ser el Partit d'Acció Nacional (PAN), que va arribar a la presidència de la mà de l'exgovernador de Guanajuato Vicente Fox (2000-2006). La petjada del PRI, una força política integrada a la Internacional Socialista però de difícil qualificació ideològica, explica en gran part l'aïllament regional de Mèxic i la manca d'ambició en el seu posicionament global.

D'una altra banda, els governs *priistes* van instaurar un determinat tarannà de la política exterior mexicana que encara impregna la seva actuació actual¹⁶. La doctrina *Estrada* de Mèxic és el nom del principi central de la política exterior mexicana des de 1930. El seu nom fa referència a Genaro Estrada, secretari de Relacions Exteriors (1927-1932) d'aquest país durant les presidències de Plutarco Elías (1924-1928), Emilio Portes (1928-1930) i Pascual Ortiz Rubio (1930-1932). Aquesta doctrina rebutja que els països decideixin si un govern estranger és

¹⁴ ¿México es Latinoamérica?

https://elpais.com/elpais/2015/12/11/opinion/1449842614_759788.html

¹⁵ La posición del PRI en la política mexicana. <https://www.scielo.org.mx/pdf/pyg/v16n2/v16n2a3.pdf>

¹⁶ Qué es la doctrina Estrada, la vieja práctica diplomática de México que guiará la política exterior de AMLO y cómo afectará a Venezuela y a Guaidó. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-46909829>

legítim o il·legítim, especialment si aquest prové de moviments revolucionaris. La doctrina *Estrada*, per tant, contravenia el costum diplomàtic segons el qual cada Estat havia de reconèixer al govern d'un altre país perquè aquest es considerés vàlid o legítim. La idea de no intervenció, per tant, a Mèxic va adquirir estatus doctrinari i encara marca l'acció diplomàtica del país en casos com el de Veneçuela.

Aquestes dues circumstàncies han definit la realitat política de Mèxic durant bona part del segle XX, així com el seu posicionament en clau internacional i regional.

La realitat política i econòmica dels anys 80 i 90 a Mèxic va estar marcada per la crisi del deute extern, la liberalització comercial, les reformes estructurals i els conflictes socials. Després de l'auge petrolier dels anys 70, el govern mexicà va augmentar el seu endeutament amb els bancs internacionals, però la caiguda dels preus del cru i l'augment dels tipus d'interès van provocar una forta devaluació del peso i la impossibilitat de pagar els crèdits. Aquesta situació va obligar el país a demanar ajuda al Fons Monetari Internacional i el Banc Mundial, que van exigir una sèrie de mesures d'ajustament econòmic, com la reducció de la despesa pública, la privatització d'empreses estatals, la flexibilització laboral i l'obertura als mercats internacionals -tal com explicàvem en el primer apartat d'aquest informe-. Aquestes polítiques van tenir un impacte negatiu en els sectors populars, que van patir una pèrdua del poder adquisitiu, un augment de l'atur i la pobresa, i una disminució dels serveis socials. Al mateix temps, es van produir diversos moviments de protesta i resistència, com el sindicalisme independent, les organitzacions camperoles i indígenes, i el moviment zapatista a Chiapas. Com a gran símbol de la lluita d'aquell temps és recordada la figura de l'enigmàtic *Subcomandante Marcos*.

Les presidències de Fox (PAN), Felipe Calderón (PAN) i el retorn del PRI al poder de la mà d'Enrique Peña Nieto¹⁷ van mantenir Mèxic fora de l'anomenada dècada progressista. Malgrat això, el lideratge d'Andrés Manuel López Obrador (candidat presidencial el 2006, el 2012 i l'any 2018, quan finalment assolí la presidència) ha permès construir un espai polític d'esquerres capaç d'arribar al poder.

AMLO, com se'l coneix popularment, va guanyar les eleccions presidencials de l'1 de juliol de 2018 amb el 53.20% dels vots encapçalant la coalició *Juntos Haremos Historia*. Aquesta coalició incorporava el partit de López Obrador, el Moviment de Regeneració Nacional (Morena), així com el Partit dels Treballadors (PT) o el Partit Verd Ecologista de Mèxic (PVEM). La seva proposta política es basa en tres eixos fonamentals: el combat a la corrupció, la generació d'un estat de benestar i la pacificació del país. Per aquesta raó, ha impulsat una sèrie de reformes legals que busquen transformar les estructures polítiques, econòmiques i socials del país. Aquest procés de canvi s'ha anomenat "**quarta transformació**", en referència a les tres grans transformacions històriques que han marcat el Mèxic modern: la Independència, la Reforma i la Revolució. Durant aquest mandat (2018-2024), el president mexicà ha impulsat la construcció del Tren Maia, una xarxa ferroviària de més de 1500 quilòmetres d'abast que connectarà Chiapas amb Quintana Roo i Cancún. Malgrat la seva

¹⁷ México: el regreso del PRI a la Presidencia. <https://www.scielo.cl/pdf/revcipol/v33n1/art12.pdf>

rellevància en termes turístics, el macroprojecte ha estat criticat per col·lectius indígenes¹⁸ i ambientalistes¹⁹.

Política exterior de López Obrador

La política exterior de Andrés Manuel López Obrador a Mèxic ha estat marcada una relació pragmàtica amb els Estats Units, el seu principal soci comercial i veí, amb qui ha col·laborat en matèries com la immigració, el comerç (amb la signatura i entrada en vigor del Tractat Mèxic, Estats Units i Canadà, conegut com a T-MEC) i la lluita contra la pandèmia de COVID-19. Aïhora, ha reforçat els llaços amb els països llatinoamericans, especialment amb Argentina, amb qui comparteix una visió progressista i una crítica al neoliberalisme. A més, ha assumit la presidència *pro tempore* de la Comunitat d'Estats Llatinoamericans i Caribenys (CELAC) de gener de 2020 a gener 2022, des d'on ha impulsat iniciatives per a l'autonomia regional²⁰, com la creació d'una agència espacial llatinoamericana²¹ o un mecanisme de cooperació sanitària²².

Aquest tarannà progressista en allò regional –que jugà un paper crucial a la crisi boliviana– contrasta amb la gestió de la problemàtica del crim organitzat. La política d'AMLO aposta per passar de “*balazos a abrazos*”, el que implicaria negociar i pactar amb els càrtels. Aquesta proposta recorda la connivència del PRI i el PAN amb aquestes activitats i implica una amenaça per a activistes i defensors de drets humans als territoris controlats per aquestes organitzacions il·lícites²³. Contra circumstàncies com aquestes es va pronunciar el Parlament Europeu a través d'una resolució aprovada el 10 de març de 2023²⁴. Els eurodiputats van condemnar els assassinats, els segrestos i les agressions que pateixen aquests col·lectius i van instar les autoritats mexicanes a garantir la seva protecció i la seva llibertat d'expressió. El Parlament Europeu també va expressar la seva preocupació per la situació dels periodistes i els activistes de drets humans a Mèxic, on s'enfronten a riscos i amenaces constants per part dels poders polítics i econòmics.

Aquesta petició és especialment rellevant, ja entre la Unió Europea i Mèxic existeix un acord global que regula les seves relacions comercials i institucionals, en vigor des de l'octubre del

¹⁸ El Tren Maya podría afectar los derechos de los pueblos indígenas en México, alertan expertos. <https://news.un.org/es/story/2022/12/1517337>

¹⁹ Activistas ambientales protestan contra la construcción del Tren Maya en México. <https://www.france24.com/es/programas/medio-ambiente/20220330-m%C3%A9xico-greenpeace-protesta-tren-maya-selva-maya>

²⁰ El discurso de López Obrador ante la CELAC: el grano y la paja. <https://revistafal.com/el-discurso-de-lopez-obrador-ante-la-celac-el-grano-y-la-paja/>

²¹ México y cinco países más crean la Agencia Latinoamericana del Espacio. <https://www.forbes.com.mx/mexico-y-cinco-paises-mas-crean-la-agencia-latinoamericana-del-espacio/>

²² Países de la CELAC aprueban por unanimidad lineamientos y propuestas del plan de autosuficiencia sanitaria para América Latina y el Caribe y mandatan a la CEPAL para avanzar en su implementación <https://www.cepal.org/es/comunicados/paises-la-celac-aprueban-unanimidad-lineamientos-propuestas-plan-autosuficiencia>

²³ ¿Por qué AMLO y Morena simpatizan más con los narcos que con los ciudadanos que ejercen el derecho a disentir? <https://www.dw.com/es/por-qu%C3%A9-amlo-y-morena-simpatizan-m%C3%A1s-con-los-narcos-que-con-los-ciudadanos-que-ejercen-el-derecho-a-disentir/a-63781155>

²⁴ Situación de los periodistas y los defensores de los derechos humanos en México. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0078_ES.pdf

2000. Aquest acord està en procés de renovació i actualització des del 2016, amb la finalitat d'adaptar-lo als nous reptes i oportunitats del segle XXI. Entre els temes que es volen incorporar en el nou acord hi ha el desenvolupament sostenible, la transparència, la propietat intel·lectual i la inversió²⁵.

L'any 2024 es celebraran eleccions presidencials a Mèxic, que estaran marcades per l'avaluació de la gestió d'AMLO i del seu possible successor o successora. Per part de l'oficialisme, destaquen el Secretari de Relacions Exteriors, Marcelo Ebrard, i la cap de govern de la Ciutat de Mèxic, Claudia Sheinbaum, com a principals opcions a encapçalar la candidatura de Morena. L'oposició ja anunciat que concorrerà en coalició –com va fer l'any 2018–, amb una aliança entre el PAN, el PRI i el PRD en la que el candidat presidencial serà definit pels conservadors del Partit d'Acció Nacional²⁶.

Argentina: entre la crisi i el lideratge regional.

Argentina és un país que, en termes generals, ha participat de les principals dinàmiques geopolítiques de la regió. La seva influència cultural i política a l'entorn del con sud és innegable, així com el seu important pes econòmic. Tot i això, Argentina juga alhora un paper de líder regional i de focus de les principals crisis econòmiques i socials a l'Amèrica Llatina i el Carib. La seva capacitat per a adherir-se clarament a la dècada progressista (o al posterior gir conservador) contrasta amb les seves dinàmiques polítiques internes i l'alineament ideològic de les seves forces polítiques.

Tot i això, no s'entén el sistema polític argentí de l'actualitat sense situar la dictadura militar que va governar el país de 1976 a 1983, sota el nom de Procés de Reorganització Nacional (PRN). El PRN va accedir al poder després de donar un cop d'estat contra la presidenta Isabel Perón (1974-1976), que havia accedit a la presidència després de la mort del seu marit –i company de candidatura presidencial–, el general Juan Domingo Perón. El general Perón havia estat apartat del poder en una etapa anterior, de manera que les eleccions de setembre 1973 li van permetre tornar a la Presidència per un ampli marge (61,86% dels vots).

El peronisme com a moviment polític s'havia forjat a l'Argentina durant la dècada dels anys 40 del segle XX, com a expressió del nacionalisme popular i el sindicalisme obrer. Aquest moviment, amb la figura del general Perón al centre, posava èmfasi en la qüestió de la justícia social (el seu partit, encara existent, té el nom de Partit Justicialista). El peronisme ocupà el poder de 1946 a 1955, quan va ser apartat del poder a través d'un cop d'Estat. Des de 1955 a 1973 Perón va estar a l'exili, malgrat que la seva influència política seguia sent rellevant a l'Argentina.

Les presidències del general Perón van defensar, en el context d'un món bipolar, la idea de la "tercera posició". Aquesta estratègia geopolítica passava per marcar distàncies tant del món

²⁵La Unión Europea asegura que pronto renovará su Acuerdo Global con México https://www.eldiario.es/politica/union-europea-asegura-pronto-renovara-acuerdo-global-mexico_1_10186330.html

²⁶ La alianza Va por México acuerda que el PAN designe al candidato a la Presidencia en 2024. <https://elpais.com/mexico/2023-01-12/la-alianza-va-por-mexico-acuerda-que-el-pan-designe-al-candidato-a-la-presidencia-en-2024.html>

capitalista (liderat pels Estats Units) com del món comunista (liderat per la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques). Tot i això, aquesta postura geopolítica ha impregnat el peronisme fins al punt de convertir-lo en un moviment difícilment explicable ideològicament fora de les fronteres argentines. Peronisme implica reivindicació social, nacionalisme argentí i moviment de masses; però sota el peronisme han governat líders que han desenvolupat polítiques comercials proteccionistes i de lliure comerç, o polítiques econòmiques socialdemòcrates i de caire neoliberal. El concepte engloba el moviment, la manera de comunicar-se, els referents comuns, etc, però no necessàriament situa el Partit Justicialista en un eix d'esquerra-dreta.

Alfonsín i la tornada de la democràcia

El 1983 el membre de la Unió Cívica Radical (UCR) Raúl Alfonsín va guanyar les eleccions que posaven el punt final a la dictadura. Tot i això, va tenir lloc un procés únic a la regió i al món a través del qual les polítiques de memòria i de reparació de les violacions de drets humans de la dictadura militar. La desaparició de nens va mobilitzar mares i àvies sota el nom de les “Madres y Abuelas de Plaza de Mayo”, un moviment cívic que encara en l'actualitat treballa per restituir identitats de nadons robats que han crescut sota el cognom de les famílies còmplices del seu robatori. Aquests col·lectius cívics han xifrat el nombre de desapareguts i morts en aquells anys en almenys 30.000 persones.

A nivell macroeconòmic, Argentina segueix les tendències regionals fil per randa. L'arribada d'Alfonsín a Casa Rosada (1983) coincideix amb l'augment exagerat de la inflació al país. El deute extern, adquirit per la dictadura, va comprometre les finances argentines com va passar a la resta de la regió durant la dècada perduda, després de la davallada de preus de les matèries primeres. La conseqüència principal fou l'augment de la inflació, que es va constituir com un fenomen econòmic que va impactar greument el benestar i el creixement econòmic del país. Segons les dades oficials, la taxa mitjana anual d'inflació de 1980 a 1988 va ser del 257%, però va arribar a nivells de hiperinflació el 1989, quan va superar el 3000%²⁷.

La presidència d'Alfonsín es va veure marcada per aquesta circumstància i, de fet, el seu successor Carlos Menem (1989-1999) també va haver de cercar solucions al bell mig de l'etapa hiperinflacionària. Menem, membre del Partit Justicialista (peronista), va engegar reformes neoliberals que pretenien estabilitzar l'economia. La seva mesura més coneguda va ser la llei de convertibilitat, que va establir la paritat fixa entre el peso i el dòlar, rebaixant la inflació però amb un impacte molt negatiu sobre les exportacions. El *menemisme* va ser el retorn del peronisme al poder, però va anar acompanyat de privatitzacions d'empreses públiques, adopció de polítiques fiscals i comercials seguint la ortodòxia liberal i un augment de la dependència financera dels creditors estrangers.

La gran crisi econòmica i institucional de l'any 2002, amb la imatge del famós *corralito* com a símbol del patiment ciutadà, va expulsar el govern del radical Fernando de la Rúa (UCR) i va

²⁷Desarrollo de las tasas de inflación en Argentina.
<https://www.datosmundial.com/america/argentina/inflacion.php>

plantar la llavor del que avui coneixem com a *kirchnerisme*. Néstor Kirchner (PJ) va desmarcar-se de l'ortodòxia liberal i de l'etapa *menemista* impulsant polítiques econòmiques redistributives acompanyades de la devaluació de la moneda i l'impuls de les exportacions, especialment de la soja, com a motor del creixement econòmic. Aquest model va permetre al país recuperar-se de la crisi del 2001 i assolir taxes d'expansió del PIB properes al 10% durant el mandat de Néstor Kirchner (2003-2007). La seva dona, Cristina Fernández de Kirchner (2007-2015), va succeir-lo al poder i va anar més enllà, amb un perfil públic més popular i més controvertit. Ambdós van construir un moviment polític de caire peronista més proper a l'esquerra del continent i van ser la cara visible de la dècada progressista a l'Argentina.

El gir a la dreta i el retorn al govern del peronisme

L'any 2015, a les eleccions presidencials, el candidat kirchnerista Daniel Scioli va perdre en segona volta contra Mauricio Macri, que va esdevenir President de només un mandat (2015-2019), perdent quatre anys després davant d'Alberto Fernández. Curiosament, aquest gir a la dreta a l'Argentina coincidí en el temps amb la victòria a Brasil de Jair Bolsonaro i amb la construcció d'un eix conservador especialment a Sud-Amèrica.

Tot i encapçalar una coalició àmplia de forces liberals i conservadores, Mauricio Macri fou incapaç de revalidar la presidència a causa de la crisi econòmica que va afectar el país a partir de l'any 2018, que van iniciar un cicle de devaluació del peso que a dia d'avui no s'ha tancat. El seu govern va haver de recórrer al Fons Monetari Internacional (FMI) per obtenir un rescat financer de més de 50.000 milions de dòlars, el més gran de la història de l'organisme internacional. Això va generar un fort rebuig social i polític, ja que el FMI va imposar una sèrie de mesures d'ajustament fiscal i monetari que van agreujar la recessió i el descontent social.

El retorn al poder del peronisme, unificat entre els sectors més moderats i els de caire kirchnerista, no ha estat capaç d'apaivagar la crisi econòmica i el descontent social. Els nivells d'aprovació de Fernández han estat tan baixos els darrers anys que l'actual President no es presentarà a les eleccions previstes per a la tardor de 2023. L'alternativa populista de dretes l'encapçala Javier Milei, ultraliberal i amb gran presència als mitjans, que estaria pel davant a les enquestes després d'haver-se imposat a les primàries obertes simultànies i obligatòries d'agost de 2023²⁸. L'entrada d'Argentina als BRICS, així com el paquet de mesures econòmiques i socials impulsades pel ministre d'Economia i candidat oficialista Sergio Massa²⁹ podrien evitar el gir de guió que implicaria una victòria llibertària a les eleccions de la tardor de 2023.

²⁸El ultra Javier Milei capitaliza el voto protesta y gana las elecciones primarias en Argentina.
<https://elpais.com/argentina/2023-08-14/javier-milei-capitaliza-el-voto-protesta-y-es-el-mas-votado-en-las-paso-en-argentina.html>

²⁹La nuevas medidas económicas de Massa: ¿poco o demasiado?
<https://www.pagina12.com.ar/584496-las-oposiciones-cantan-retruco>

Brasil: la gran potència regional

El Brasil és la gran potència regional de l'Amèrica Llatina. Té frontera terrestre amb Veneçuela, Colòmbia, Surinam, Guyana, la Guaiana francesa, Perú, Bolívia, Paraguai, Uruguai i Argentina. Hi resideixen més de 214 milions de persones; un país on es troba la major part del bosc tropical més gran del món: l'Amazònia. El seu pes econòmic i polític és determinant al continent sud-americà, i la seva influència li permet encapçalar grans canvis geopolítics i representar la regió als principals fòrums multilaterals. Aquesta preeminència deriva principalment del seu pes econòmic, gràcies a la seva quantitat de recursos naturals, el seu sòlid sector agrícola i les seves reserves de petroli. Brasil és un dels principals països exportadors d'aliments del món (al capdavant dels rànquings, en competència amb els Estats Units, la Xina i la Índia) i el dotzè país per producte interior brut nominal, segons dades del Banc Mundial³⁰.

La dècada progressista llatinoamericana va jugar un paper central en el creixement del rol regional del Brasil. L'elecció de l'exsindicalista Luiz Inácio Lula da Silva com a president el 2003 –i l'etapa de Dilma Rousseff, finalitzada l'any 2016– van permetre implementar mesures socials per reduir la desigualtat i la pobresa. Els governs del Partit dels Treballadors van aconseguir treure de la pobresa més de 30 milions de persones³¹ a través d'iniciatives com el programa Bolsa Família³², que preveia transferències d'ingressos cap a famílies pobres a canvi que els nens fossin a l'escola o es vaccinessin. També cal parlar del Pla Brasil Sense Misèria³³, llançat l'any 2011, com una estratègia global de superació de la pobresa per a completar les ajudes condicionals com la Bolsa Família. Segons el Banc Mundial, la pobresa multidimensional crònica, que considera altres factors més enllà de la renda, es va reduir un 87% entre 2004 i el 2013³⁴. D'igual manera va augmentar la classe mitjana des del 38% (2002) al 53% (2012)³⁵.

La solidesa del cicle progressista al Brasil és innegable, i els governs del PT van apostar també per la integració regional –com la majoria dels seus homòlegs, especialment a Sud-Amèrica-. Tot i això, durant el seu segon mandat la presidenta Dilma Rousseff va patir un greu desgast, enmig d'acusacions de corrupció que més tard no s'han concretat. L'any 2014 ja s'havia imposat (51,64%) per un estret marge a Aécio Neves (PSDB, 48,36%) a la segona volta electoral. Aquesta feblesa política va esperonar el judici polític contra Rousseff, impulsat pel poder legislatiu i per l'oposició del govern. El país es va polaritzar al voltant de la qüestió, de manera que el Moviment Democràtic Brasil (MDB) va decidir trencar l'acord amb el Partit dels Treballadors i donar suport a la destitució de la Presidenta. El cop d'Estat parlamentari, per

³⁰PIB (US\$ a precios actuales).

https://datos.bancomundial.org/indicador/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true

³¹ Lula presidente: cómo logró sacar de la pobreza a millones de brasileños en su primer gobierno (y qué posibilidades tiene de volver a hacerlo). <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-63451556>

³² Bolsa Familia (2003-2021). <https://dds.cepal.org/bpsnc/programa?id=6>

³³Un caso emblemático de estrategia de superación de la pobreza: Brasil sem Miséria. https://igualdad.cepal.org/sites/default/files/2022-02/DB_ejemplos_pobreza_es.pdf

³⁴ Combate à pobreza: uma comparação Lula e Bolsonaro. <https://www.institutolula.org/combate-a-pobreza-uma-comparacao>

³⁵Unos 35 millones de brasileños pasaron a ser clase media en los últimos diez años. <https://www.elmundo.es/america/2012/09/20/brasil/1348172399.html>

tant, va tenir la participació del partit del Vicepresident Michel Témer, que va assumir la presidència el 31 d'agost de 2016 un cop les cambres van aprovar la destitució de Rouseff.

El març de 2016 fou empresonat l'expresident Lula da Silva, acusat per casos de corrupció relacionats amb la petrolera estatal Petrobras i la macrocausa de corrupció Lava Jato. Malgrat que l'any 2019 fou declarat innocent de totes les causes per les quals estava acusat, aquest fet li va impossibilitar participar com a candidat a les eleccions presidencials de 2018, tal i com volia el Partit dels Treballadors³⁶.

Aquest context de polarització i de degradació del debat públic va contribuir a l'augment de la popularitat de Jaír Bolsonaro, que sota les sigles del Partit Social Liberal (PSL, que posteriorment abandonà) va guanyar les eleccions presidencials del 28 d'octubre de 2018 amb un 55,13% dels vots. El seu discurs polític encarnava un *Trumpisme* a la brasilera; amb un missatge social conservador i centrat en temàtiques anticorrupció i antiestablishment.

De Bolsonaro al retorn de Lula

El govern de Jaír Bolsonaro a Brasil ha estat novament marcat per la polarització política, però s'hi ha afegit la crisi sanitària produïda per la pandèmia de la COVID-19, així com la crisi econòmica que se n'ha esdevingut. La gestió de la covid feta per Bolsonaro al Brasil ha estat molt criticada per la comunitat internacional i per diversos sectors de la societat brasilera, ja que aquest país ha estat el segon del món amb més morts (més de 700.000) just després dels Estats Units d'Amèrica. Bolsonaro va negar, en un primer moment, la gravetat de la pandèmia i fins i tot va desacreditar públicament les mesures de prevenció i confinament necessàries per a combatre la crisi sanitària³⁷.

La victòria de Lula da Silva a les eleccions de 2022 va posar fi a aquest gir conservador, amb una nova arribada de les esquerres a la major part de governs del continent. Lula ha començat a governar per un tercer mandat després d'haver teixit una àmplia coalició electoral que incloïa totes les forces d'esquerres i, a més, un antic rival electoral com era l'ex candidat presidencial de 2006 pel Partit Social Demòcrata Brasiler (PSDB) Geraldo Alckmin. Aquest va ser l'escollit per acompanyar Lula al tiquet electoral, que finalment va permetre el seu retorn al *Palácio de Planalto* després d'obtenir un 50,9% dels vots en segona volta.

El retorn de Lula, en clau internacional, ha significat un augment de la influència de Brasil en el context polític global. Malgrat distanciar-se del posicionament de la Unió Europea a la guerra d'Ucraïna³⁸, el nou executiu brasiler ha engegat iniciatives per la pau i manté relacions diplomàtiques fluïdes amb la Xina, Rússia, la Índia, els Estats Units i la UE. Un jugador rellevant capaç, com deïem, d'amplificar la veu llatinoamericana als fòrums internacionals. La seva tasca

³⁶ La justícia brasilera anul·la la candidatura presidencial de Lula.

https://elpais.com/internacional/2018/08/31/america/1535738108_198015.html

³⁷ "Gripezinha": el dia que Bolsonaro se burló del coronavirus en una conferència oficial.

<https://www.lanacion.com.ar/el-mundo/gripezinha-dia-bolsonaro-se-burlo-del-coronavirus-nid2392758/>

³⁸ La tercera via de Lula, una opció per construir la pau en Ucraïna.

<https://www.publico.es/internacional/tercera-via-lula-opcion-construir-paz-ucrania.html>

diplomàtica ha permès l'ingrés d'Argentina al bloc dels BRICS, tota una mostra de la influència global brasilera³⁹.

El nou impuls que representa el retorn al poder de Lula da Silva, així com les noves mesures que ha anunciat per protegir l'Amazònia i lluitar contra la desforestació⁴⁰, contribueixen a l'escenari d'un major grau d'entesa amb la Unió Europea de cara a la consecució d'un acord comercial amb el Mercosur.

³⁹ Los Brics anunciaron la "histórica" incorporación de Argentina y otros cinco países. <https://www.telam.com.ar/notas/202308/637981-argentina-ingresa-brics.html>

⁴⁰ Lula anuncia medidas para proteger el medioambiente y luchar contra la deforestación, especialmente en la Amazonia. <https://www.rtve.es/noticias/20230606/lula-medidas-medio-ambiente-deforestacion-amazonia/2448574.shtml>

Bolívia, un símptoma

Bolívia ha agafat rellevància en el conjunt de Sud-Amèrica els darrers 20 anys, a causa dels canvis polítics que allà s'hi ha viscut. Per a aquest informe, però, ens interessa específicament la resiliència d'aquest canvi polític –que ha esdevingut hegemònic electoralment- davant ingerències externes, protestes ciutadanes o fins i tot grupuscles regionals.

Bolívia va participar com un dels símbols de la dècada progressista, després de l'arribada d'Evo Morales a la Presidència del país el gener de 2006. Morales, el primer indígena en ocupar aquest càrrec, es presentava com a candidat del Moviment al Socialisme (MAS), força per la qual havia estat diputat de 1997 a 2002. La seva proposta política consistia en promoure la redistribució de la riquesa, nacionalitzar els hidrocarburs i altres empreses energètiques i a reconèixer els drets de les comunitats indígenes. Per a institucionalitzar aquests canvis (especialment en allò relatiu a la qüestió indígena), Morales va promoure una reforma constitucional que finalment va ser ratificada l'any 2009. Aquesta nova carta magna defineix Bolívia com a Estat unitari social de dret plurinacional comunitari, fundat sobre el pluralisme polític, social, cultural i lingüístic. La constitució també va garantir la representació parlamentària als grups indígenes, així com l'autogovern i l'autonomia a aquestes comunitats.

La presidència d'Evo Morales (2006-2019) va ser un període on, efectivament, hi va haver una redistribució de la riquesa molt rellevant. Segons dades del govern bolivià, la pobresa extrema va reduir-se de 2006 a 2019 d'un 38,2% a un 15,2%⁴¹. Malgrat aquest fet, la figura del president Morales va patir un cert desgast, ja que va aconseguir validar la seva candidatura per a optar a un quart mandat presidencial –el primer, sota l'antiga Constitució boliviana i els altres dos amb la de 2009- malgrat que la carta magna permetia només una reelecció. El MAS va aconseguir tornar a postular Morales després d'una decisió del Tribunal Constitucional que l'habilitava per a presentar-se a les eleccions tants cops com volgués⁴².

Aquesta circumstància i el desgast electoral després d'una etapa de governs progressistes ininterrompuda va envoltar les eleccions presidencials bolivianes de l'any 2019. Algunes incidències durant el recompte van impulsar les sospites sobre frau electoral, ja que aquest es va interrompre de manera abrupta quan es va arribar al 83,8% de vots escrutats. L'Organització d'Estats Americans (OEA), a través de la seva missió electoral, va fer pública la seva preocupació per la netedat del procés democràtic i va entendre que els resultats apuntaven a la celebració d'una segona volta, a diferència del que el total escrutat apuntava⁴³.

El gir conservador, ja vigent a la regió, va arribar a Bolívia de la manera més insospitada en ple segle XXI: a través d'un cop d'estat. El canvi de govern a Bolívia de l'any 2019 no pot rebre un altre apel·latiu, especialment per les circumstàncies que el van envoltar. Davant les sospites de frau electoral, els partidaris dels partits opositors van prendre els carrers i la nova

⁴¹ Bolívia cambia ministros en área económica para luchar contra desempleo y pobreza. <https://www.reuters.com/article/economia-bolivia-ministros-idLTAKCN1PH2J7>

⁴² Evo Morales: cómo hizo el presidente de Bolivia para poder presentarse a un cuarto mandato presidencial si la Constitución solo permite una reelección. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-49926169>

⁴³ La OEA expresa su preocupación y llama a que se respete la "voluntad de la ciudadanía" en Bolivia. <https://www.europapress.es/internacional/noticia-oea-expresa-preocupacion-llama-respete-voluntad-ciudadania-bolivia-20191022052040.html>

presidenta Jeanine Áñez va ser escollida per una Assemblea parlamentària sense quòrum, amb la banda presidencial imposada per militars i entrant amb la Bíblia a la mà a l'antic palau presidencial, el *Palacio Quemado*. El seu govern havia de convocar noves eleccions, però durant el seu any de mandat va perseguir activament a polítics del MAS, va posicionar Bolívia sobre el conflicte veneçolà i va promoure l'anti-indigenisme. El rescat d'Evo Morales, in extremis, per part d'un avió de l'exèrcit mexicà, i el seu posterior exili en aquell país i a l'Argentina exemplifiquen l'actitud del govern d'Áñez.

Finalment, però, el conflicte es va resoldre amb la impossibilitat d'Evo Morales de presentar-se novament a les eleccions, però amb la victòria del Moviment al Socialisme (MAS) de la mà de Luis Arce (2020 – actualitat) en primera volta per ampli marge es va tancar aquest cicle de crisi política.

Bolívia fou un exemple rellevant de la dècada progressista i també d'un breu gir conservador, afavorit pel concurs dels militars i de les ingerències externes. Cal recordar que el país andí és un important exportador d'or, gas i petroli, zinc o soja, entre d'altres productes. El 37% de las exportacions de Bolívia cap a la UE són minerals (73% zinc), el 20% son productes vegetals (nou de Brasil i quinoa principalment) i el 17% són de joieria d'or.⁴⁴

⁴⁴La Unión Europea y Bolivia. https://www.eeas.europa.eu/bolivia/la-union-europea-y-bolivia_es?s=159

Xile: el laboratori neoliberal

Parlar de Xile a l'Amèrica Llatina és, històricament, parlar d'ortodòxia neoliberal. I no només és una qüestió ideològica, ja que aquest país ha servit com a camp de proves per al desenvolupament d'una determinada doctrina econòmica. Té sentit, per tant, referir-nos a Xile precisament després de Bolívia; en primer lloc perquè la reivindicació de sortida al Pacífic per part d'aquest país va adquirir rang constitucional l'any 2009. Aquest fet ha complicat les relacions entre ambdós països i fins i tot els ha portat a litigar davant la justícia internacional⁴⁵. Addicionalment, el contrast en la trajectòria històrica recent entre Bolívia i Xile és ben curiosa.

El cop d'Estat patit pel règim democràtic xilè l'any 1973 ha marcat la seva història recent. La deposició del President Allende a través d'un cop d'Estat militar és el màxim exponent dels governs autoritaris a la regió. La dictadura militar encapçalada pel general Pinochet va perllongar-se fins l'any 1990, tot i que la transició cap a la democràcia fou -com es diu del cas espanyol- una reforma sense ruptura. El millor exemple, a nivell institucional, de la petjada del *pinochetisme* a l'actual sistema democràtic és la carta magna, aprovada l'any 1980 sota la dictadura i encara vigent. A més, el general Augusto Pinochet va ocupar el lloc de màxima responsabilitat a l'estructura militar (Comandant en Cap) fins l'any 1998.

Com a contraposició a les polítiques socials engegades pel govern d'Allende, durant la dictadura els governs van dissenyar una política econòmica de caire neoliberal, dirigida i impulsada per un grup d'economistes formats a la Universitat de Chicago. Aquests tecnòcrates, deixebles de Milton Friedman i Arnold Harberger entre d'altres, van convertir a Xile en el país més neoliberal de Llatinoamèrica⁴⁶. El seu programa polític passava per la liberalització del mercat, la reducció del paper de l'Estat i la descentralització del control de l'economia.

La dècada progressista, per tant, arriba a Xile d'una manera particular: amb un govern de la concertació, la coalició electoral entre socialdemòcrates i democristians -entre d'altres forces-. Aquesta fórmula, que ja havia ocupat el poder amb executius encapçalats pels democristians, va ser liderat per Ricardo Lagos (Partit per la Democràcia, PPD) de 2000 a 2006 i per Michelle Bachelet (Partit Socialista) de 2006 a 2010 i de 2014 a 2018. Aquests períodes van permetre una revisió, en termes de memòria històrica, del que havia representat la dictadura. La reforma constitucional impulsada per Lagos (coneguda com la "Constitució de Lagos"⁴⁷) n'és un exemple, ja que va posar el focus a democratitzar el text heretat del *pinochetisme*⁴⁸. Michelle Bachelet, per la seva banda, va poder inaugurar l'any 2010 -en el marc del bicentenari del país-

⁴⁵ Bolívia y Chile: la historia, la caja de Pandora y el mar. https://www.cidob.org/es/publicaciones/serie_de_publicacion/opinion/america_latina/bolivia_y_chile_la_historia_la_caja_de_pandora_y_el_mar

⁴⁶ "Chicago Boys", los economistas que hicieron de Chile un bastión neoliberal. <https://efe.com/otras-noticias-america/2020-03-15/chicago-boys-los-economistas-que-hicieron-de-chile-un-bastion-neoliberal/>

⁴⁷ Cómo se gestó la Constitución de Ricardo Lagos. <https://www.ucsc.cl/blogs-academicos/como-se-gesto-la-constitucion-de-ricardo-lagos/>

⁴⁸ Mitos y verdades sobre el alcance de las reformas constitucionales de 2005. <https://uchile.cl/noticias/192165/mitos-y-verdades-sobre-las-reformas-constitucionales-de-2005>

el Museu de la Memòria i els Drets Humans de Santiago de Xile; funció del qual és commemorar les víctimes de les violacions de Drets Humans comeses durant la dictadura⁴⁹.

Michelle Bachelet va coincidir, especialment durant la seva primera etapa de govern, amb l'auge dels mandataris progressistes a la regió. Tot i això, a causa del sistema presidencial xilè (que impedeix reelegir immediatament al President per a un segon mandat), ella i Sebastián Piñera (conservador) es van tornar al càrrec, ocupant-lo dos mandats cadascú. Podem dir, doncs, que la dècada progressista (i el gir conservador) tenen un to diferent al país xilè, ja que les institucions seguien tenint una clara orientació neoliberal i els governs successius van anar canviant de signe cada quatre anys. Malgrat això, el darrer mandat de Piñera (2018-2022) va coincidir amb l'auge (Bolsonaro i Macri) i caiguda del breu retorn de governs de dreta a la regió.

Ara bé, a causa de l'augment del preu del bitllet de metro de la ciutat de Santiago es van iniciar, l'octubre de 2019, unes grans mobilitzacions contra el govern de Sebastián Piñera. Aquestes, a més, van derivar en una revolta social contra la desigualtat i la repressió policial, arribant a demanar la renúncia del President i la redacció d'una nova Constitució que substituís la vigent des de la dictadura. Després de mesos de mobilitzacions i disturbis, el govern va acceptar convocar un plebiscit per decidir si es canviava o no la Carta Magna. El 25 d'octubre de 2020, el 78% dels votants va optar per una nova Constitució que seria redactada per una convenció ciutadana paritària i plurinacional⁵⁰. L'arribada al govern de Gabriel Boric (2022), al capdavant d'una coalició d'esquerres anomenada *Apruebo Dignidad*, s'emmarca en aquest moment de canvi demanat pel poble xilè.

Malgrat l'impuls ciutadà inicial, el procés constituent a Xile no ha reeixit. Els dubtes al voltant de la Convenció Constitucional, la polarització política i social del país i el rebuig a algun aspecte del text proposat, va portar a que una majoria de ciutadans el rebutgés en referèndum el 4 de setembre de 2022, amb un clar 61,86% dels vots en contra. Aquest resultat va fer necessari que s'articulés un nou procés constituent engegat pel president Gabriel Boric. Aquesta nova proposta dissenya un altre mecanisme d'aprovació d'un text constitucional, els fruits dels quals s'hauran d'avaluar entre aquest any 2023 i el 2024.

Tot i això, l'elecció del Consell Constitucional celebrada el 7 de maig de 2023 va deixar en mans de l'extrema dreta (Partit Republicà) la màxima representativitat en l'òrgan encarregat d'aprovar el nou text. A Xile, per tant, cerquen encara un consens que superi la polarització i que consolidi avenços en matèria social, democràtica i institucional.⁵¹

⁴⁹ Museo de la Memoria y los Derechos Humanos. <https://mmdh.cl/museo/historia>

⁵⁰ Plebiscito en Chile: Piñera, desbordado por enorme apoyo a una nueva Constitución. <https://www.dw.com/es/plebiscito-en-chile-pi%C3%B1era-desbordado-por-enorme-apoyo-a-una-nueva-constituci%C3%B3n/a-55401651>

⁵¹ Chile: la nueva constitución, en manos de la extrema derecha. <https://lens.civicus.org/chile-la-nueva-constitucion-en-manos-de-la-extrema-derecha/>

Colòmbia a babord: Grans coalicions, poca governança

A càrrec de Flavia Busti.

Colòmbia és l'únic país d'Amèrica del Sud que no va participar en la primera onada progressista en la qual es van veure immerses la resta de les nacions del continent a principis del segle XXI. El seu trajecte històric recorre un sistema polític de pacte que va propiciar el bipartidisme de partits tradicionals de tipus conservador.

L'arribada de Petro al govern després de les eleccions de 2022 va comportar un enorme esforç de coalició entre forces de centre i d'esquerres amb l'objectiu de trencar la històrica hegemonia conservadora. La conformació d'aquesta coalició va posar el focus en la competència electoral, però en canvi a dia d'avui ha quedat en entredit la seva capacitat de governança després de la sortida de fins a 7 ministres⁵² a causa d'una crisi de govern en l'intent del President de portar endavant la reforma sanitària. Amb aquesta sacsejada es va obrir una crisi política al si del Partit Liberal (centre) en relació a les polítiques que ha de portar a terme el govern⁵³. Aquesta mena de fenòmens són propis de governs de coalició amb una àmplia pluralitat interna quan han de definir els seus objectius a curt i mig termini.

Petro va aconseguir la victòria electoral després d'una campanya caracteritzada per un debat poc programàtic, sense solucions específiques i focalitzat en temes que són focus de discussió a la societat civil. Aquestes qüestions es recullen als *búnquers* de les formacions polítiques per captar l'atenció de pobres, empresaris, ambientalistes, pacifistes o sindicalistes i marquen les noves regles de joc al país. Aquest fet està transformant el sistema electoral, fent servir els partits polítics com a mers vehicles per competir electoralment. A Colòmbia el vot no és obligatori de manera que el vincle amb el votant és de caire personalista amb l'objectiu de captar l'atenció d'interessos en tendència, especialment entre els votants joves sense afiliació política.

A nivell històric, Colòmbia es diferencia de la resta de països del continent per haver pogut construir un sistema polític basat en el pacte per alternar-se al poder entre els dos grans partits tradicionals (Partit Conservador i Partit Liberal). Prèviament, però, havia tingut una etapa marcada pel cruent enfrontament entre Liberals i Conservadors conegut com "La Violència"; una guerra civil no declarada que va desembocar en governs militars (1953-1958). Entre 1958 i 1974, en canvi, va governar el Front Nacional (FN) de Colòmbia, una força aglutinadora de conservadors i liberals que va traslladar l'enfrontament entre faccions a l'interior de cada partit. D'aquesta manera es va institucionalitzar el bipartidisme colombià, que va ocupar el poder fins molt més tard de la vigència de l'acord del front nacional. El primer president escollit que no era membre del Partit Conservador (PC) o del Partit Liberal (PL) va ser Álvaro Uribe l'any 2002.

⁵² Urgente: presidente Gustavo Petro anunció la salida de siete ministros, incluido José Antonio Ocampo de Hacienda; ¿quiénes los reemplazarán? <https://www.semana.com/politica/articulo/urgente-presidente-gustavo-petro-anuncio-la-salida-de-siete-ministros-quienes-los-reemplazaran/202346/>

⁵³ El Partido Liberal se rompe en plena crisis de la coalición de Gobierno. <https://elpais.com/america-colombia/2023-04-26/el-partido-liberal-se-rompe-en-plena-tesis-de-la-coalicion-de-gobierno.html>

Tot i això, l'aprovació d'una nova Constitució a Colòmbia l'any 1991 va obrir les regles del sistema polític. La configuració d'una Asamblea Nacional Constituent (ANC) per a la seva redacció va permetre que altres actors, diferents dels tradicionals del PL i el PC, poguessin accedir a posicions de poder. Aquest fet va conduir a la reconfiguració de la política colombiana i a la transformació del sistema de partits, que va veure com es consolidaven com a oferta electoral el que anteriorment eren faccions dels partits tradicionals.

La restricció de la competència política juntament amb l'enorme desigualtat social van ser el detonant del sorgiment de grups guerrillers i paramilitars antisistema que mantenen fins avui la seguretat i l'estabilitat del país en suspens. Colòmbia transita per l'etapa de la dissolució del Front Nacional de 1974 a 1991, per després obrir una etapa de competència oberta i descontrolada de partits (1991-2003). L'etapa actual es caracteritza per la contenció i l'ordre en el sistema electoral.

Els nous partits que van entrar en competència són formacions de dissidents dels partits tradicionals i de fet Uribe guanya les eleccions del 2002 sota una fundació que acaba sent un moviment ciutadà i és amb la qual es presenta com a candidat obtenint el 51% dels vots. L'adaptació al nou panorama va implicar la multiplicació de les llistes encapçalades per trànsfuges de fraccions tradicionals. Aquest fet va fer passar el país per un remolí d'opcions de centre dreta mentre a Amèrica Llatina governaven forces de caire progressista.

El gir conservador que va viure Amèrica Llatina a partir de 2015 no es va viure com un gran canvi ideològic a Colòmbia, en no haver participat de la dècada progressista. Tot i això, sí es pot percebre un cert gir reaccionari amb l'arribada d'Iván Duque (Partit del Centre Democràtic) al poder l'any 2018. De fet, la presidència d'Álvaro Uribe (2002-2010) -que havia intentat la seva reelecció per a un tercer mandat⁵⁴- va estar caracteritzada per una agenda conservadora. La seva successió al si del Partido de la U va portar a la presidència Juan Manuel Santos; que malgrat accedir al càrrec com a protegit d'Uribe, aviat va concretar polítiques contràries a l'*uribisme*.

L'etapa Santos va tenir com a principal fita política l'assoliment d'un acord de pau amb el moviment guerriller *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia - Ejército del Pueblo* (FARC-EP)⁵⁵. Malgrat que Santos va guanyar el premi Nobel de la Pau 2016⁵⁶ gràcies als seus esforços per l'acord amb les FARC, l'*uribisme* va promoure la figura d'Iván Duque. Duque, que va arribar a la presidència l'any 2018. La seva campanya es va fonamentar en temes tradicionals de l'agenda conservadora com l'oposició a l'eutanàsia, el rebuig al matrimoni de persones del mateix sexe i la legalització de l'avortament legal. Tot i això, el seu mandat va pivotar bàsicament al voltant del seu rebuig frontal contra el procés de pau engegat pel govern

⁵⁴ El Constitucional colombiano cierra la vía a un tercer mandato de Uribe.

https://elpais.com/internacional/2010/02/27/actualidad/1267225201_850215.html

⁵⁵ El proceso de paz con las FARC-EP.

https://www.cidob.org/es/publicaciones/documentacion/dossiers/dossier_proceso_de_paz_en_colombia/dossier_proceso_de_paz_en_colombia/el_proceso_de_paz_con_las_farc_ep

⁵⁶El Presidente Santos gana el Premio Nobel de la Paz 2016. <https://www.segib.org/el-presidente-santos-gana-el-premio-nobel-de-la-paz-2016/>

de Santos amb les FARC-EP. D'aquesta manera, la reacció de Duque va coincidir amb l'auge de Bolsonaro i Macri a nivell regional.

L'etapa Petro

L'agenda de Petro, basada com comentàvem en un discurs focalitzat en tendències nacionals i globals al marge de qüestions programàtiques, busca connectar amb la generació Z i els millenials. Part del seu èxit electoral li deu a aquest electors, que van anar en massa a votar-lo al segon torn. En aquest sentit, la seva proposta política beu de la discussió social i de la seva contínua participació a xarxes socials com Twitter o de comentaris a mitjans de comunicació.

El Pacte Històric de Petro, i especialment la seva formació (Colòmbia Humana) representa una esmena global al sistema capitalista. Qüestions com les polítiques de gènere (amb la creació del Ministeri d'Igualtat) o el multiculturalisme identifiquen transversalment el seu executiu. Així, el govern colombià disposa de tres grans reptes a curt termini -en el marc d'una moderada agenda reformista que va més enllà de la polarització de campanya-. En primer lloc, s'ha impulsat una reforma tributària⁵⁷, que té com a objectiu augmentar el recaptació de l'Estat per finançar les polítiques socials i reduir la desigualtat. L'altra gran reforma que ha presentat Petro és la reforma de la salut⁵⁸, que busca transformar el model sanitari per garantir que la salut sigui un dret universal i no un negoci. Per últim, l'èxit o el fracàs de les negociacions de pau amb el grup guerriller Exèrcit d'Alliberament Nacional (ELN) represes el març de 2023 a Ciutat de Mèxic⁵⁹ marcaran l'avenç de la política de pau total impulsada pel govern del Pacte Històric. En aquest sentit, la treva bilateral de sis mesos pactada amb l'ELN el juny de 2023⁶⁰, reforça l'agenda del President colombià i posa esperances en una solució pactada. La quarta ronda de negociacions entre el govern i l'ELN ha tingut lloc a Caracas (Veneçuela) durant el mes d'agost de 2023.

Malgrat que Petro ha passat el tràmit parlamentari de les seves reformes, cal veure els lents avenços d'aquestes reformes estructurals i la seva capacitat d'èxit. En aquest sentit, el grau d'aprovació del president de Colòmbia ha minvat els darrers mesos, situant-se el març de 2023 en un 40%, mentre que un 48% dels ciutadans rebutgen la seva gestió⁶¹. La trajectòria històrica del país situa Colòmbia al centredreta de l'espectre polític, motiu pel qual segurament l'agenda

⁵⁷ Las cinco claves de la reforma tributaria de Petro. <https://elpais.com/america-colombia/2022-11-04/las-cinco-claves-de-la-reforma-tributaria-de-petro.html>

⁵⁸ Reforma a la salud en Colombia: claves para entender la iniciativa de Gustavo Petro que avanza en el Congreso. <https://elpais.com/america-colombia/2023-04-27/reforma-a-la-salud-en-colombia-claves-para-entender-la-iniciativa-aprobada-de-gustavo-petro.html>

⁵⁹ Concluye segundo ciclo de negociaciones de la Mesa de Diálogos de Paz entre el Gobierno de Colombia y el ELN en México. <https://www.gob.mx/sre/prensa/concluye-segundo-ciclo-de-negociaciones-de-la-mesa-de-dialogos-de-paz-entre-el-gobierno-de-colombia-y-el-eln-en-mexico?idiom=es>

⁶⁰ El 3 de agosto arranca la implementación plena del cese el fuego bilateral, nacional y temporal entre Gobierno y Eln. <https://petro.presidencia.gov.co/prensa/Paginas/El-3-de-agosto-arranca-la-implementacion-plena-del-cese-el-fuego-bilateral-nacional-y-temporal-entre-Gobierno-230609.aspx>

⁶¹ Gustavo Petro tiene una desaprobación de casi la mitad de los colombianos. <https://www.infobae.com/colombia/2023/02/28/gustavo-petro-tiene-una-desaprobacion-de-casi-la-mitad-de-los-colombianos/>

de Petro trobarà resistències davant les seves polítiques públiques socials. D'altra banda, un major grau d'integració regional i l'oportunitat de negociació amb altres nacions i blocs pot portar a nous horitzons de prosperitat social que generin un arrelament popular d'una nova forma de governar. El millor exemple és la reactivació de l'acord comercial amb Veneçuela i el canvi de tarannà davant la qüestió veneçolana, que pot tenir un impacte econòmic positiu en ambdues economies.

La cintura negociadora i habilitat de seleccionar l'agenda per part del govern decidirà si aquest nou vent de babord que respira Colòmbia permetrà arribar a bon port els seus projectes i consolidar el gir progressista que representa.

Perú: Una Democràcia Fràgil

A càrrec de Flavia Busti.

Perú és la paradoxa d'Amèrica Llatina ja que manté un sistema democràtic en una estructura institucional summament fràgil i amb un sistema polític que ha mutat en personalismes extrems que utilitzen les formacions polítiques com a etiquetes electorals per a presentar-se a les eleccions. En aquest context s'explica la constant d'una democràcia mínima a causa de la continuïtat de les polítiques públiques -sense importar el color polític que governi-. Això passa perquè els governs escullen els seus quadres d'entre tecnòcrates, acadèmics o professionals que destaquen per la seva formació, vincles amb organismes internacionals o mèrits en l'àmbit privat. D'aquesta manera, es mantenen línies polítiques de caire continuista.

Aquesta manca de quadres gestors i polítics amb militància partidària aporta, per una banda, estabilitat institucional (a través del govern tecnòcrata) però trenca l'*accountability* (el rendiment de comptes) ja que la seva independència no genera costos polítics associats. La gestió política té una certa impunitat.

Aquest funcionament, contrari a la funció de representació de preferències dels ciutadans, ha permès que els *cabdills* que han governat el país durant les dues primeres dècades del segle XXI esfondressin la credibilitat de les institucions democràtiques. La seva implantació regional o local funciona a través de "*brokers*" que exerceixen de connexió amb la ciutadania. Els personalismes i els discursos populistes, per tant, marquen les campanyes electorals -i després generen desafecció-.

La manca d'*accountability* i l'existència d'aquests *brokers* regionals, locals i sectorials caracteritzen la política peruana. Aquestes figures són els dirigents sindicals, de barri o comunitaris que promouen els seus propis interessos en base a una relació clientelar. El funcionament global, per tant, debilita els processos d'institucionalització dels partits polítics i elimina la seva necessitat com a vincle entre l'exercici del poder i el poble. Els intermediaris, a la pràctica, són aquests *brokers* que operen amb el vot del ciutadà tal com el agents de borsa fan a Wall Street. Ells, però, l'únic que aconsegueixen és que determinades demandes entrin a l'agenda comunicativa dels candidats. A dia d'avui, aquests cabdills adopten una forma 2.0, observant les inquietuds ciutadanes i presentant-les sota programes generalistes (indefinites) de benestar comú, fent servir frases com "més educació per a Perú", "més salut per als peruans", "més seguretat per al poble", etc.

Des de la formació de l'Estat Peruà, el país ha patit un seguit de cops d'estat, dissolucions del parlament i corrupció política i institucional. Després d'un recorregut històric marcat pels interessos personalistes que mencionàvem abans, actualment els partits polítics operen només com a marca electoral.

La dècada dels 80 va estar caracteritzada pel sorgiment de moviments guerrillers (*Sendero Luminoso* i Moviment Revolucionari *Túpac Amaru* - MRTA) identificats amb l'extrema esquerra que van produir diversos actes terroristes que van intentar desestabilitzar el govern

constitucional. Aquesta situació, sumada a la crisi econòmica i a la hiperinflació, va generar un descontentament social que va obrir la porta als esdeveniments de la dècada següent.

Alberto Fujimori va arribar a la presidència (1990-2000) fent un discurs contrari als partits polítics, situant-se com a *outsider* i com la solució a aquesta problemàtica. Aquest discurs es va veure reforçat pel desenvolupament econòmic del seu primer mandat amb polítiques neoliberals i reformes institucionals per controlar el sistema institucional. En aquest sentit, destaquen la reforma de la reelecció presidencial⁶² i la instauració d'un sistema unicameral al Congrés peruà⁶³.

Els *superpresidencialismes* característics dels sistemes polítics llatinoamericans han influenciat negativament el funcionament ordinari de les institucions peruanes, ja que han generat un incentiu a l'abús constant de l'executiu sobre els mecanismes constitucionals. Aquesta debilitat evidencia, a més, una baixa autonomia del poder estatal respecte dels poders econòmic i militar. L'exemple més característic d'aquesta disfunció és l'ús de la previsió constitucional sobre la vacança presidencial per incapacitat moral del dirigent⁶⁴. Aquesta eina de control parlamentari sovint ha estat utilitzada en substitució de la negociació política. L'absència d'un sistema de partits fort, per tant, impossibilita que es puguin vehicular d'una altra manera crisis polítiques i etapes d'inestabilitat econòmica i social.

Fujimori, protagonista d'un autocolp que li va permetre governar per vies no democràtiques de 1992 a l'any 2000, va donar pas a un període on s'han succeït al poder un total de 10 mandatariis amb 8 processos de sol·licitud de vacança per incapacitat moral dels Presidents impulsats pel poder legislatiu. La causa principal d'aquests processos és la corrupció en la que es veuen embolicats els diferents governs peruans. El cas *Lava Jato* (segons el qual s'haurien pagat més de 17 mil milions de dòlars en sobre costos) hauria implicat pràctiques corruptes dels governs d'Alejandro Toledo (2001-2006), Alan García (2006-2011), Ollanta Humala (2011-2016) i Pedro Pablo Kuczynski (2016-2018)⁶⁵. García també va ser condemnat per negociar indults presidencials amb narcotraficants⁶⁶, el cas Odebrecht també va impactar el país durant diferents presidències i Kuczynski va veure's obligat a plegar després de la publicació d'uns vídeos (anomenats Kenjivideos⁶⁷) en els quals s'oferia accés privilegiat a un congressista a

⁶² La reforma de la Constitució en Perú permite a Fujimori presentarse a la reelección. https://elpais.com/diario/1993/08/06/internacional/744588014_850215.html

⁶³ ¿Por qué el Parlamento es unicameral?, por Fco. Miró Quesada C. <https://elcomercio.pe/opinion/columnistas/parlamento-unicameral-fco-miro-quesada-c-301685-noticia/>

⁶⁴ Procedimiento Parlamentario de vacancia presidencial. <https://www.congreso.gob.pe/didp/procedimiento-parlamentario-vacancia-presidencial/definicion>

⁶⁵ Caso Lava Jato: corrupción en obras costaron al Perú más de 17 mil millones de dolares. <https://www.infobae.com/peru/2023/04/26/caso-lava-jato-corrupcion-en-obras-costaron-al-peru-mas-de-17-mil-millones-de-dolares/>

⁶⁶ Perú: Condenan exfuncionario de Alan García que negoció indultos con narcos. https://www.lainformacion.com/espana/peru-condenan-exfuncionario-de-alan-garcia-que-negocio-indultos-con-narcos_PBXwYZKVhQealWeSX85Fh/

⁶⁷ Siete claves para entender el escándalo de los Kenjivideos. <https://peru21.pe/politica/siete-claves-entender-escandalo-kenjivideos-400318-noticia/>

canvi del seu vot negatiu a la sol·licitud de vacança oberta contra ell. Una història recent que barreja la debilitat institucional amb la corrupció.

Mentre Llatinoamèrica travessava el “gir a la dreta” posterior a la dècada progressista, Perú travessava una crisi política i social amb sol·licituds de vacança presidencial i renúncies al càrrec. Tots aquests mandatariis, això sí, pertanyien a l'espectre ideològic de centre-dreta (Pedro Pablo Kuczynski, Martín Vizcarra, etc). Així, Perú sí va participar d'aquest nou gir a l'esquerra al continent, que té lloc a partir de 2021. La victòria de Pedro Castillo a les eleccions presidencials celebrades entre març i abril de 2021 s'ha d'entendre en un context de crisi social i descontent per la pujada dels preus dels serveis i un agreujament d'aquesta situació a causa de la COVID-19.

L'alternativa a Castillo era la candidata Keiko Fujimori, filla de l'expresident Alberto Fujimori, que acostuma a tenir uns suports estables entre l'electorat peruà. El moviment fujimorista obté normalment entre un 30 i un 40% dels vots, però alhora activa importants resistències entre d'altres sectors polítics. Keiko Fujimori, en el seu *ballotage* contra Castillo, va activar elements d'esquerra, dreta i centre enfrontats al fujimorisme. El seu paper com a sabotejadora de presidències -ja que ha exercit un rol actiu a les sol·licituds de vacances dels darrers governs- i la seva investigació pel finançament de campanyes amb fons provinents de suborns de l'empresa Odebrecht no la va ajudar a assolir la presidència. Cal destacar que Keiko Fujimori va arribar al 49,87% dels vots l'any 2021, al 49,88% l'any 2016 i al 48,56% dels vots l'any 2011 (contra Castillo, Kuczynski i Humala respectivament).

Per tant, la dinàmica dels dos darrers mandats presidencials (2016-2021 i 2021-actualitat) ha estat la de governs febles parlamentàriament que han anat perdent suports paulatinament. Pedro Castillo ha tingut un total de 5 Primers Ministres diferents al llarg dels 17 mesos de mandat. Guido Bellido, líder de Perú Libre, el partit que va impulsar la candidatura de Castillo, fou el Primer Ministre del 29 de juliol de 2021 al 6 d'octubre de 2021. En aquell moment, Castillo va perdre el suport del seu mateix partit polític. Posteriorment, han assumit el govern i diferents ministeris polítics independents o de petites forces d'esquerres.

A Pedro Castillo li corresponen tres de les vuit sol·licituds de vacança presidencial abans esmentades. L'última va ser acceptada ja que Castillo va proclamar un autocop dissolent la cambra legislativa. Aquest fet es va considerar anticonstitucional i la incapacitat va ser votada favorablement pel Congrés, accedint al poder la vicepresidenta Dina Boluarte.

La darrera dècada peruana ha estat marcada per aquestes successives crisis polítiques i socials, així com per la desigualtat econòmica i la falta d'atenció a la diversitat cultural del país. El centralisme impulsat per Lima s'ha demostrat com una manera ineficient de gestionar el país, generant oposició a d'altres indrets del país. En paral·lel, però, el país ha aconseguit explotar la indústria minera⁶⁸ i obtenir un dels creixements econòmics més importants de la regió. L'obertura del país als mercats internacionals han convertit el Perú en un país

⁶⁸ Exportaciones mineras del Perú crecieron un 51,6%. Instituto Peruano de Economía. <https://www.ipe.org.pe/portal/exportaciones-mineras-del-peru-crecieron-51-6/>

exportador, ja que participa de 22 acords de lliure comerç amb socis tan rellevants com els Estats Units, la Unió Europea, l'Aliança del Pacífic, la Comunitat Andina, Xile, Xina, Mèxic o el Regne Unit entre d'altres⁶⁹. Perú exporta principalment coure, or i fruites i verdures. Darrerament, però, també ha avançat en l'exportació de gas líquid i petroli.

Aquesta política d'obertura comercial és hereva de les polítiques neoliberals fujimoristes, que van obrir el Perú als mercats internacionals malgrat no tenir una estabilitat política i social a l'interior del país.

En conclusió, sembla evident que els governants actuals i futurs del Perú hauran d'atendre la problemàtica de la desigualtat social entre la població. Segurament caldrien reformes constitucionals capaces de reconèixer el multiculturalisme i la diversitat del país -tal i com van fer Bolívia i Equador en el seu moment- per a millorar la relació entre el poble i els seus representants. El *caudillisme* i la inestabilitat política i institucional, però, segueixen vigents en ple segle XXI. En el futur immediat, caldrà fer seguiment de la celebració d'eleccions anticipades, previstes per a l'any 2024 segons va anunciar la presidenta Dina Boluarte.

⁶⁹ Intercambio comercial del Perú con países con TLC superó los US\$ 54 000 millones en el primer semestre. <https://www.gob.pe/institucion/mincetur/noticias/639128-intercambio-comercial-del-peru-con-paises-con-tlc-supero-los-us-54-000-millones-en-el-primer-semester>

Altres casos: Uruguai, Hondures, Equador, etc.

Amb aquest epígraf, que clourà aquest apartat, ens referirem a altres països que recentment han participat activament de dinàmiques de caire regional, especialment de la dècada progressista i del gir conservador viscut recentment.

Equador

En primer lloc, cal parlar del primer país del pacífic sud-americà a tenir un govern progressista: l'Equador. L'any 2006 l'economista Rafael Correa va arribar a la Presidència d'aquell país amb un programa decididament d'esquerres⁷⁰, alineat amb els defensors de l'anomenat socialisme del segle XXI. El seu moviment va rebre el sobrenom de "revolució ciutadana" (que coincidia amb les seves inicials), impulsada en un primer moment pel partit polític Aliança País. El gran projecte de Correa fou, en clau institucional, l'elaboració per part d'una Assemblea Nacional Constituent d'una nova Constitució Política per al país. Aprovada el 2008, va introduir canvis polítics, socials i econòmics de rellevància al país, com ara la declaració de l'Equador com un Estat plurinacional i intercultural, la protecció del medi ambient o la participació ciutadana.

Pel que fa a política exterior, Correa va apostar per un major grau d'integració regional (a través d'UNASUR o CELAC) i una menor dependència dels Estats Units, del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial. Aquest posicionament geopolític el representa el rol de l'Equador de Correa al cas de Julian Assange, a qui el país sud-americà va oferir asil a la seva Ambaixada de Londres⁷¹.

La successió de Rafael Correa al capdavant del govern equatorià va ser controvertida, ja que després de guanyar les eleccions presidencials de l'any 2017, Lenín Moreno va allunyar-se del llegat correísta i es va alinear amb les forces conservadores del país⁷². El seu mandat va coincidir amb el gir conservador al continent i va ser l'avantsala de l'arribada al poder de Guillermo Lasso, actual president del país. El correisme, ara sota les sigles de *Revolución Ciudadana*, no va poder arribar al poder l'any 2021, ja que el seu candidat Andrés Arauz va assolir només el 47,64% dels vots al segon torn.

El mandat de Lasso ha estat marcat per la gran polarització del panorama polític i, en clara connexió amb la situació política que es viu al Perú, una pèrdua de la confiança de les cambres legislatives. Això va engregar un procés de "mort creuada" que ha desembocat en l'activació del calendari electoral.

⁷⁰ El izquierdista Correa anuncia su victoria en las elecciones de Ecuador.

https://elpais.com/internacional/2006/11/27/actualidad/1164582001_850215.html

⁷¹ Gobierno ecuatoriano otorga asilo a Julian Assange. <https://www.comunicacion.gob.ec/gobierno-ecuatoriano-otorga-asilo-a-julian-assange/>

⁷² El legado de Lenín Moreno, el presidente que dio la vuelta a la política de Ecuador. <https://eldiario.com/2021/05/24/legado-de-lenin-moreno-ecuador/>

Les eleccions presidencials de 2023, que serviran per finalitzar el mandat presidencial de Lasso, han estat marcades per l'assassinat del candidat presidencial Fernando Villavicencio⁷³ i pel creixent rol dels grups narcotraficants al país. Malgrat aquest fet, en primera volta la candidata més votada ha estat Luisa González (Revolución Ciudadana), amb un 33,61% dels vots. S'enfrontarà en *ballotage* el 15 d'octubre de 2023 a l'empresari conservador Daniel Noboa.

Hondures

El país centreamericà és un altre dels focus de l'intercanvi de poder i dels canvis de cicle regional (de la dècada progressista, al gir conservador a l'actual nova onada progressista). Cal tenir en compte especialment dos moments polítics. El primer, el cop d'estat viscut a Hondures l'any 2009. Aquesta demostració de força va implicar la detenció, per part de les forces armades, del president Manuel Zelaya i la seva posterior expulsió a Costa Rica⁷⁴. El Congrés Nacional va nomenar com a president interí Roberto Micheletti, que va reprimir les protestes dels seguidors de Zelaya. Després de diversos intents de mediació, es va arribar a un acord per a celebrar eleccions el novembre de 2009, que va guanyar el candidat del Partit Nacional (conservador), Porfirio Lobo.

El triomf d'aquell cop (primer, deposant Zelaya, i després, guanyant les eleccions) es va corregir –en termes històrics– amb la victòria de Xiomara Castro a les eleccions generals de Hondures de l'any 2021⁷⁵. Aquest resultat va ser el producte d'un ampli moviment social i polític sorgit després contra el marit de Castro, Manuel Zelaya. L'actual presidenta ha liderat el partit Llibertat i Refundació (LIBRE), fundat per Zelaya com a expressió de la resistència popular al règim autoritari i neoliberal que es va instal·lar després del cop. Xiomara Castro ha esdevingut la primera dona presidenta del país i la primera candidata guanyadora d'un partit diferent als tradicionals Partit Nacional i Partit Liberal que guanya les eleccions des de 1894⁷⁶. El seu triomf representa una oportunitat per a la refundació democràtica de Hondures, amb una agenda que inclou la lluita contra la corrupció i el narcotràfic, i el reforçament de les relacions amb els països llatinoamericans i asiàtics⁷⁷.

Uruguai

L'Uruguai és un país clau a l'Amèrica Llatina, precisament per la seva dimensió territorial i poblacional. La seva dependència del Brasil i de l'Argentina el converteix en un actor sempre

⁷³Asesinado el candidato presidencial Fernando Villavicencio en Ecuador

<https://elpais.com/internacional/2023-08-10/asesinado-el-candidato-presidencial-fernando-villavicencio-en-ecuador.html>

⁷⁴ Los militares expulsan a Zelaya de Honduras y toman las calles.

<https://www.rtve.es/noticias/20090628/militares-expulsan-zelaya-honduras-toman-calles/282567.shtml>

⁷⁵ Presidenciales en Honduras | La izquierdista Xiomara Castro proclama su victoria.

<https://es.euronews.com/2021/11/29/presidenciales-en-honduras-la-izquierdista-xiomara-castro-proclama-su-victoria>

⁷⁶ Xiomara Castro de Zelaya. Biografías CIDOB.

https://www.cidob.org/biografias_lideres_politicos/america_central_y_caribe/honduras/xiomara_castro_de_zelaya

⁷⁷Xiomara Castro vijará a Beijing en una muestra del rápido avance diplomático entre China y Honduras.

<https://www.france24.com/es/am%C3%A9rica-latina/20230607-xiomara-castro-viajar%C3%A1-a-beijing-en-una-muestra-del-r%C3%A1pido-avance-diplom%C3%A1tico-entre-china-y-honduras>

disposat al diàleg, a la negociació i a la integració territorial. Hi ha qui parla d'aquest país com la Suïssa de Sud-Amèrica, tot i que aquest apel·latiu sovint barreja la seva neutralitat geopolítica amb la tradició de secret bancari que també havia estat vigent a l'Uruguai⁷⁸.

Malgrat la tendència centrípeta del seu sistema de partits, l'Uruguai va participar de ple de la dècada progressista a través de les presidències progressistes de Tabaré Vázquez (2005-2010, 2015-2020) i Pepe Mujica (2010-2015). La seva formació, el *Frente Amplio*, és una coalició de partits d'esquerres que va imposar-se a les eleccions de l'any 2004, enmig d'un context polític, econòmic i social de crisi. Els seus governs van impulsar una sèrie de reformes que van millorar la situació del país i el van convertir en un referent de progrés a Amèrica Llatina. Durant els seus governs es va legalitzar l'avortament, el matrimoni igualitari i el consum de marihuana. També es va fomentar l'ús d'energies renovables, la reducció de la pobresa i la desigualtat.

La dreta, encapçalada pel polític del Partit Nacional Lacalle Pou, va guanyar les eleccions presidencials a l'Uruguai el 2019, amb el suport d'una coalició multicolor formada per cinc partits. Així va posar fi a 15 anys de govern del Frente Amplio. L'arribada de Lacalle Pou va coincidir en el temps amb la derrota de Mauricio Macri a l'Argentina, de manera que el gir conservador va produir-se mentre altres països triaven governs progressistes. Les properes eleccions tindran lloc l'octubre de 2024, on l'esquerra intentarà recuperar el poder davant d'una possible nova coalició de dretes -que haurà de ser encapçalada per algú diferent de Lacalle Pou, ja que no està permesa la reelecció immediata-.

Cuba, Veneçuela i Nicaragua

Aquests tres països comparteixen tres circumstàncies generals: el signe polític del seu govern, d'esquerra revolucionària amb forts lideratges de caire personalista; l'absència de canvi de color polític als governs durant la darrera dècada -com a mínim- i una conflictiva relació amb la comunitat internacional, per la qual han rebut sancions econòmiques o acusacions de vulneracions de drets humans. Ara bé, els governs de tots tres països s'han caracteritzat també per una profunda orientació social, amb polítiques públiques de benestar sòlides i orientades a reduir la pobresa i la desigualtat.

Pel que fa a Cuba, símbol socialista des de la revolució de 1959, des de 2018 té per primer cop un President que no és de la família Castro: Miguel Díaz-Canel⁷⁹. L'any 2019 Cuba va aprovar un nou text constitucional que reconeix el paper del mercat i la propietat privada en l'economia, però manté el sistema socialista i el partit únic com a eixos fonamentals. El 2020, Cuba va enfrontar-se a una greu crisi econòmica i social agreujada per la pandèmia de la covid-19 i l'enduriment de l'embargament nord-americà. Aquesta situació de crisi va provocar protestes ciutadanes a les que el govern va respondre amb detencions i repressió. Malgrat la victòria de Joe Biden als Estats Units d'Amèrica, el diàleg amb la illa⁸⁰ és lent i no s'ha

⁷⁸ Se terminó el secreto bancario en Uruguay. <https://www.infobae.com/america/america-latina/2016/12/30/golpe-mortal-al-secreto-bancario-en-uruguay-aprobaron-la-ley-de-transparencia-fiscal/>

⁷⁹ Miguel Díaz-Canel es el nuevo presidente de Cuba y rompe con la hegemonía del apellido Castro. <https://www.france24.com/es/20180419-miguel-diaz-canel-nuevo-presidente-cuba>

⁸⁰ EE.UU. y Cuba retomarán diálogo sobre temas de seguridad. <https://www.dw.com/es/eeuu-y-cuba-retomar%C3%A1n-di%C3%A1logo-sobre-temas-de-seguridad/a-64374641>

aconseguit la normalització de relacions que es veia factible durant el mandat de Barack Obama⁸¹. Les relacions entre la Unió Europea i Cuba sí han millorat, especialment si tenim en compte que l'alt representant Borrell ha viatjat el maig d'aquest mateix any⁸².

A Veneçuela l'intent de construir un líder polític alternatiu al chavisme –sota la legitimitat de l'Assemblea Nacional– ha marcat el darrer lustre. L'any 2019 va ser quan Juan Guaidó, fins llavors president de la cambra legislativa, es va autoproclamar president encarregat del país. Guaidó va ser reconegut per més de 50 països, entre ells Espanya i els Estats Units⁸³. Aquella operació, però, no va tenir el suport de l'exèrcit i no va reeixir, deixant en evidència les mancances de l'intent de cop contra Nicolás Maduro.

Des de llavors la comunitat internacional ha impulsat el diàleg i la negociació entre la oposició i l'oficialisme, que hauria de desembocar en la plena participació dels opositors de les eleccions presidencials previstes per a l'any 2024⁸⁴. Aquest fet, juntament amb la nova centralitat geopolítica de Veneçuela –com a productor de gas i petroli– arrel de la guerra d'Ucraïna poden normalitzar el panorama polític al país.

A diferència de Cuba i Veneçuela, Nicaragua ha vist com el seu prestigi internacional ha minvat enmig d'acusacions de frau electoral, persecució a l'oposició i vulneracions de drets humans. Des de 2018 les protestes contra el govern de Daniel Ortega han rebut una gran repressió, causant centenars de morts, milers de ferits i desenes de milers d'exiliats. Des de llavors, el govern ha intensificat el seu control sobre els mitjans de comunicació, la justícia, l'oposició i la societat civil, i ha aprovat lleis que limiten la llibertat d'expressió⁸⁵ i d'associació⁸⁶. Abans de les eleccions presidencials de 2021 van ser detinguts més de 30 líders opositors, periodistes, activistes i empresaris, impedit 7 candidats presidencials disputar el càrrec a Ortega⁸⁷. La seva victòria, per més del 75% dels vots, va ser rebutjada per la comunitat internacional –que va denunciar les eleccions per fraudulent, en un clima de baixa participació i sense presència

⁸¹ Barack Obama llega a Cuba en una visita histórica.

https://www.bbc.com/mundo/noticias/2016/03/160320_obama_visita_cuba_habana_all

⁸² Borrell inicia su viaje a Cuba con un espaldarazo al sector privado de la isla.

<https://elpais.com/internacional/2023-05-25/borrell-inicia-su-viaje-a-cuba-con-un-espaldarazo-al-sector-privado-de-la-isla.html>

⁸³ Estos son los países que han reconocido a Guaidó como presidente de Venezuela.

<https://www.europapress.es/internacional/noticia-paises-reconocen-juan-guaido-presidente-venezuela-20190123230113.html>

⁸⁴ El Gobierno de Suecia confirmó que hay reuniones en Estocolmo entre "actores claves" para superar la crisis en Venezuela. <https://www.infobae.com/america/venezuela/2019/06/14/el-gobierno-de-suecia-confirio-que-hay-reuniones-en-estocolmo-entre-actores-claves-para-superar-la-crisis-en-venezuela/>

⁸⁵ Nicaragua aprueba una ley que impone penas de cárcel a quienes el Gobierno considere que publiquen noticias falsas. <https://elpais.com/internacional/2020-10-27/daniel-ortega-aprueba-una-ley-para-imponer-carcel-a-quienes-considere-que-publicuen-noticias-falsas-en-nicaragua.html>

⁸⁶ Denuncian la disolución de más de 3.000 ONG en Nicaragua. <https://www.dw.com/es/denuncian-la-disoluci%C3%B3n-de-m%C3%A1s-de-3000-ong-en-nicaragua/a-64009140>

⁸⁷ Quiénes son los 7 candidatos encarcelados por Daniel Ortega que no pueden participar de las elecciones en Nicaragua. <https://www.infobae.com/america/america-latina/2021/11/07/quienes-son-los-7-candidatos-encarcelados-por-daniel-ortega-que-no-pueden-participar-de-las-elecciones-en-nicaragua/>

d'observadors independents-. Nicaragua, l'abril de 2022, va decidir fins i tot d'expulsar la presència de la Organització d'Estats Americans (OEA) del país⁸⁸.

El Salvador

Per acabar aquest epígraf, hem de parlar del país que ha estat protagonista a xarxes socials els darrers anys. La rellevància pública que ha adquirit Nayib Bukele va força més enllà de la política salvadorenca o centreamericana, sinó que ha impregnat el conjunt de la regió. El seu grau d'aprovació supera el 90%, segons dades de juny de 2023⁸⁹. La seva agenda política s'ha caracteritzat, des que va arribar a la presidència l'any 2019, per una vessant comunicativa innegable i per un autoritarisme palpable. Ara bé, mentre els organismes internacionals denuncien vulneracions de drets humans⁹⁰, El Salvador ha rebaixat la seva taxa d'homicidis a la mínima expressió (1,8 per cada 100.000 habitants, segons Bukele la més baixa d'Amèrica)⁹¹. La fórmula de Bukele ha estat empresonar a més de 60.000 membres de bandes, alguns dels quals estan reclosos a presons especials. El President salvadorenc fins i tot ha amenaçat amb deixar sense aliment els presos⁹².

Si bé les formes de Bukele són ben qüestionables –i denunciades-, l'alt nivell d'aprovació popular de mesures com les que ell impulsa posen de manifest la necessitat de situar la seguretat com un dels grans temes d'abast regional. A les recents eleccions a l'Equador, el candidat Jan Topic –exmilitar- ja va popularitzar propostes en el mateix sentit, recollides pels missatges sota l'epígraf "el Bukele equatorià"⁹³.

⁸⁸ Nicaragua expulsa a la OEA del país. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-61212917>

⁸⁹ Presidente Nayib Bukele recibe un 90 % de aprobación de la población. <https://newsinamerica.com/pdcc/generales/2023/presidente-nayib-bukele-recibe-un-90-de-aprobacion-de-la-poblacion/>

⁹⁰ CIDH llama a El Salvador a restablecer los derechos y garantías suspendidos hace un año por el régimen de excepción. <https://www.oas.org/es/CIDH/jsForm/?File=/es/cidh/prensa/comunicados/2023/058.asp>

⁹¹ Bukele afirma que tasa de homicidios de El Salvador es la más baja de América. <https://www.lavanguardia.com/vida/20230207/8739823/bukele-afirma-tasa-homicidios-salvador-mas-baja-america.html>

⁹² El Salvador | Bukele amenaza con dejar sin comer a los pandilleros encarcelados. <https://es.euronews.com/2022/04/05/el-salvador-bukele-amenaza-con-dejar-sin-comer-a-los-pandilleros-encarcelados>

⁹³ Jan Topic, el "Bukele ecuatoriano" que aspira a la presidencia. <https://www.france24.com/es/minuto-a-minuto/20230627-jan-topic-el-bukele-ecuatoriano-que-aspira-a-la-presidencia>

Com s'han d'estructurar les relacions entre la UE i l'Amèrica Llatina?

En un article publicat al seu bloc -i reproduït després per la Fundació Carolina- l'Alt representant de la Unió Europea per a Afers exteriors i Política de Seguretat i vicepresident de la Comissió Europea, Josep Borrell, admetia dues consideracions sobre les relacions entre la Unió Europea i l'Amèrica Llatina. En primer lloc, deia literalment que "la regió llatinoamericana no ha ocupat un lloc suficientment rellevant a la nostra agenda", afegint que "és quelcom que hem d'arreglar"⁹⁴. El títol del mateix article ja donava pistes d'aquesta problemàtica, ja que parlava d'aquesta relació birregional com "l'altra relació transatlàntica". En segon lloc, Josep Borrell comentava una qüestió evident que amplifica i dona sentit a la primera idea. Europa i l'Amèrica Llatina, malgrat compartir història, llengües i religió, no han assolit unes relacions a l'alçada d'aquesta potencialitat.

Aquesta situació descrita per l'Alt Representant és una realitat. L'elefant a l'habitació, en aquest cas, són els Estats Units, aquella altra relació transatlàntica que, sense cap mena de dubte, la Unió Europea (i sovint, també Amèrica Llatina) ha privilegiat. Tot i això, els darrers vint anys el pes econòmic de la Xina a la regió s'ha multiplicat, així com també la influència geopolítica de Rússia -més des d'un punt de vista informatiu i en contraposició als EUA-

Més enllà de les dades fredes, a les quals més endavant farem referència, l'anàlisi més provocadora sobre el pes de la Xina a l'Amèrica Llatina i el rol que ha de jugar Europa la feia José Mujica en una conferència a SciencesPo (Paris) pronunciada l'octubre de 2015⁹⁵. L'expresident uruguaià va demanar, en aquella ocasió, que Europa exercís com a contrapès, com a alternativa al gegant asiàtic, perquè sinó simplement se substituiria la dependència dels Estats Units per la dependència de la Xina. Segurament, en aquell moment, aquelles paraules eren més interpretades com una manera de situar al centre del tauler la regió que una possibilitat real. Avui, en canvi, sembla tot plegat encara més factible.

La pandèmia de la COVID-19 i la recuperació econòmica viscuda l'any 2021 va ser un exemple d'aquest pes geopolític de la Xina. Aquell any, la Comissió Econòmica per Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) organitzà el II Fòrum Acadèmic d'Alt Nivell CELAC-Xina i el VI Fòrum de Think Tanks Xina-Amèrica Llatina i el Carib⁹⁶. Si bé sempre que pensem en la política exterior i comercial xinesa ens referim a ports, aeroports, infraestructures i comerç (en el marc de la *Belt*

⁹⁴ América Latina-Europa: la "otra" relación transatlántica. <https://www.fundacioncarolina.es/wp-content/uploads/2020/10/AC-51.-2020.pdf>

⁹⁵ José Mujica pide a Europa que sea una alternativa a China. https://elpais.com/internacional/2015/10/27/actualidad/1445966435_454585.html

⁹⁶La cooperación entre China y América Latina y el Caribe ofrece una oportunidad para reducir las asimetrías globales y apoyar una recuperación económica transformadora. <https://www.cepal.org/es/noticias/la-cooperacion-china-america-latina-caribe-ofrece-oportunidad-reducir-asimetrías-globales>

*and Road Initiative*⁹⁷), la relació amb l'Amèrica Llatina fa temps que recull també elements de poder tou -com aquesta relació intel·lectual i de partenariat-.

En aquest sentit, l'instrument més rellevant de les relacions entre la Xina i l'Amèrica Llatina i el Carib passen a través del seu pla d'acció conjunt per a cooperar en àrees clau, amb vigència per al període 2022-2024. Aquest document, acordat en una reunió telemàtica entre la CELAC i el govern xinès el desembre de 2021, preveu cooperació en àrees com la política de seguretat i defensa, infraestructures, qüestions socials i culturals o desenvolupament sostenible, entre d'altres temes⁹⁸. El document té una forma similar als plans d'acció que la Unió Europea aprova amb els seus socis regionals quan tenen lloc cimera d'importància. Si consultem l'últim pla d'acció aprovat per la UE i la CELAC a la cimera celebrada l'any 2015, les temàtiques triades són àmplies (ciència, innovació, sostenibilitat, integració regional, migració, etc) però el pes de la inversió i les infraestructures és menor. En canvi, el pla d'acció xinès-latinoamericà parla expressament de la *Belt and Road Initiative* i d'un apropament més clar de cara al futur. Part dels acadèmics experts en la matèria coincideixen en que així serà els propers anys⁹⁹.

Ni la influència política russa, lligada a certs governs d'esquerres, ni el poder tou -i d'empreses- que exerceix Europa a la regió arriba a apropar-se a la influència de la Xina a l'Amèrica Llatina. Aquesta reflexió sembla haver inspirat la nova etapa de la Unió Europea en la manera d'enfocar les seves relacions amb el món -no només per l'arribada de la UE geopolítica¹⁰⁰, amb un paper protagonista en la qüestió ucraïnesa-.

Instruments de la Unió Europea per a les seves relacions amb Amèrica Llatina i el Carib

Per la seva pròpia condició institucional, tradició política i estratègia a llarg termini, la manera natural de la Unió Europea d'apropar-se a altres regions del món és a través d'acords comercials. La política comercial és una competència exclusiva de la Unió i, per tant, l'instrument principal de la Unió Europea per a promoure les relacions econòmiques dels actors europeus arreu del món. Aquests acords han anat evolucionant des de tractats de lliure comerç a textos més evolucionats, que inclouen (o pretenen incloure) clàusules de drets humans, de protecció mediambiental o que s'entenen com acords d'associació d'última generació que depassen l'aixecament de barreres al comerç.

Les relacions comercials són un pilar de l'intercanvi birregional. A hores d'ara, segons dades de la Comissió Europea, el comerç eurolatinoamericà representa un total de 369 mil milions

⁹⁷ China's Massive Belt and Road Initiative, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative>

⁹⁸ China-CELAC joint action plan for cooperation in key areas (2022-2024). http://gy.china-embassy.gov.cn/eng/xwfw/202112/t20211213_10469237.htm

⁹⁹ The Belt and Road Initiative in Latin America: How China Makes Friends and What This Means for the Region. <https://blogs.eui.eu/latin-american-working-group/the-belt-and-road-initiative-in-latin-america-how-china-makes-friends-and-what-this-means-for-the-region/>

¹⁰⁰ Una Brújula Estratégica para reforzar la seguridad y la defensa de la UE en el próximo decenio. <https://www.consilium.europa.eu/es/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>

d'euros anuals (2022), havent-se incrementat fins a un 39% des de l'any 2013. A més a més, la Unió Europea és el primer inversor a la regió, amb més de 693 mil milions d'euros (2021). Segons els càlculs de la Comissió, les inversions europees a Amèrica Llatina donen suport a la creació de més de 2,75 milions de llocs de feina a la regió, mentre que les exportacions europees generen més d'un milió de llocs de feina a la Unió¹⁰¹. Aquestes dades no sorprenen massa, ja que 27 dels 33 països de la regió tenen acords comercials, polítics, d'associació i de cooperació amb la Unió Europea.

La cartografia dels acords d'associació de la Unió Europea amb països (o blocs de països) a Amèrica Llatina i el Carib és ben desigual. Per comprendre en profunditat aquest panorama complex cal destacar l'obra publicada entre la Fundació Carolina i la Fundació Unió Europea – Amèrica Llatina i el Carib (EU-LAC) l'any 2022¹⁰². Aquest extens treball ofereix una visió al detall de les negociacions de la UE amb el Mercosur, l'acord amb Perú, Colòmbia i Equador, els acords pendents de modernitzar amb Xile i Mèxic, l'acord de diàleg polític amb Cuba i l'acord d'associació amb Centreamèrica. A banda, trobem una anàlisi global i les relacions entre la UE i el Carib, pendents d'un marc de relacions formal també en matèria comercial. A continuació oferim un breu resum del moment en el qual es troben aquests instruments clàssics.

¹⁰¹ EU-Latin America and the Caribbean. Trade in numbers.

<https://circabc.europa.eu/rest/download/e5382175-c9b7-409f-b2a1-5a16f04a71aa>

¹⁰² Unión Europea, América Latina y el Caribe: Cartografía de los Acuerdos de Asociación.

<https://www.fundacioncarolina.es/wp-content/uploads/2022/11/union-europea-america-latina-y-el-caribe-cartografia-los-acuerdos-asociacion.pdf>

QUADRE RESUM ACORDS COMERCIALS UNIÓ EUROPEA – AMÈRICA LLATINA I EL CARIB.

Nom de l'acord	Data de signatura	Estat actual i precedents
Acord d'associació entre la UE i el Mercosur (Brasil, Argentina, Uruguai i Paraguai).	No signat. Preacord 2019. Negociacions de 2000-2019.	Possibilitats d'ésser signat aquest 2023. Precedent. Acord Marc de Cooperació Mercosur-UE (1995).
Acord comercial UE-Colòmbia, Equador, Perú	En vigor des de 2013, Equador se sumà el 2017.	Bolívia té la opció de sumar-se a l'acord.
Acord d'associació UE-Xile	En vigor des de 2003. Modificat pel protocol d'adhesió de 2004.	El desembre de 2022 la Unió Europea i Xile van acordar la modernització de l'acord, a través d'un comunicat conjunt ¹⁰³ .
Acord d'associació UE-Mèxic	S'aplica provisionalment des de l'any 2000.	La Unió Europea i Mèxic esta negociant un nou acord d'associació que modernitzi i substitueixi l'actual acord.
Acord d'associació UE-Centreamèrica	S'aplica provisionalment des de 2013 a Hondures, Panamà, Nicaragua, Costa Rica i El Salvador.	El Senat espanyol va plantejar la expulsió de Nicaragua de l'Acord, a instàncies del Partit Popular. Aquest posicionament també és defensat pels eurodiputats del mateix grup.
Acord d'associació econòmica UE-CARIFORUM	Signat l'octubre de 2008. No és un tractat comercial, recull compromisos sobre comerç i inversió.	L'acord té una aplicació diferent als països del Carib. Haití no el va ratificar i el procés de liberalització comercial és desigual. 14 països del Carib hi participen ¹⁰⁴ .

Com comentàvem anteriorment, a banda dels acords comercials subscrits, la Unió Europea manté un Acord de Diàleg Polític i Cooperació (ADPC) amb Cuba que va entrar en vigor l'any 2017; substituint l'antiga Posició Comuna que havia regulat aquestes relacions bilaterals de

¹⁰³ La UE y Chile refuerzan una asociación política y comercial global https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/ip_22_7569

¹⁰⁴ El Acuerdo de Asociación Económica UE-Cariforum. <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/es/content/el-acuerdo-de-asociacion-economica-ue-cariforum>

1996 a 2016¹⁰⁵. La Unió Europea és el primer soci exportador i comercial de Cuba, i el primer inversor estranger a la illa.

Un segon instrument a les mans de la Unió Europea per eixamplar les relacions amb els països d'Amèrica Llatina i el Carib és el **Global Gateway**, per la seva traducció coneguda com a *Passarel·la Mundial*. La Global Gateway Initiative de la Unió Europea és un pla d'inversió en infraestructures sostenibles i connectivitat global que té com a objectius:

- Impulsar la transició climàtica i digital, reduint les emissions de gasos d'efecte hivernacle i fomentant l'ús de les tecnologies verdes i digitals.
- Millorar el transport, facilitant el comerç i la mobilitat entre regions i continents, i garantint la seguretat i la resiliència de les xarxes de transport.
- Reforçar la salut, contribuint a la prevenció i el control de les malalties, i millorant l'accés als serveis sanitaris i als medicaments.
- Potenciar l'educació i la recerca, promovent l'intercanvi d'estudiants i investigadors, i col·laborant en projectes científics i innovadors.

Aquesta iniciativa pot tenir incidència a l'Amèrica Llatina, ja que la Unió Europea és un dels principals socis comercials i inversors de la regió. A més, la Unió Europea comparteix amb l'Amèrica Llatina valors comuns de democràcia, drets humans i cooperació multilateral. Amb el Global Gateway, la Unió Europea vol crear connexions, no dependències, amb els seus socis llatinoamericans, oferint-los finançament transparent i sostenible per al desenvolupament dels seus països.

Darrerament la Unió Europea està pivotant tota la seva acció exterior a través d'aquest instrument, malgrat que també ha rebut crítiques com l'apareguda a la prestigiosa revista *Foreign Policy*, on es definia el Global Gateway com "vi vell dins de noves ampolles"¹⁰⁶. Tot i això, la recentment publicada nova agenda per a les relacions entre la Unió Europea i Amèrica Llatina i el Carib recull propostes d'actuacions concretes com ara l'extensió del cable de fibra òptica submarí BELLA II perquè arribi a Centreamèrica i al Carib, promoure el programa Erasmus+ per a la cooperació acadèmica birregional, posar en marxa la iniciativa SOCIEUX +, sobre cooperació tècnica en protecció social, treball i ocupació, a l'Amèrica Llatina o reforçar la participació llatinoamericana en el programa Horitzó Europa. A banda, també preveu inversions en matèria de cooperació sanitària, de recerca o de protecció de dades personals. Mesures concretes que, en aquesta agenda, apareixen sense números i lligades a la voluntat política dels governs i en un marc de governança desigual entre la Unió Europea i Amèrica Llatina i el Carib: el principal obstacle per a implementar qualsevol projecte. Tot i això, la presidenta de la Comissió Europea ha dit públicament que la Unió Europea invertirà 10.000 milions d'euros a Amèrica Llatina¹⁰⁷ a través d'aquest mecanisme, com a primer pas.

¹⁰⁵ La Unión Europea y Cuba. https://www.eeas.europa.eu/cuba/la-union-europea-y-cuba_es?s=136

¹⁰⁶ Europe Is Trying (and Failing) to Beat China at the Development Game. <https://foreignpolicy.com/2023/01/10/europe-china-eu-global-gateway-bri-economic-development/>

¹⁰⁷ @vonderleyen. On top, Global Gateway, our investment plan for the world, will invest €10 billion in LatAm & Caribbean. <https://twitter.com/vonderleyen/status/1668306465654812678>

Els acords comercials i el global gateway poden ser dues potes fonamentals per aprofundir les relacions birregionals, però sense una aposta política conjunta que cerqui resoldre aquests obstacles de governança no serà possible ampliar la relació. L'absència de cimera entre la Unió Europea i la CELAC (que no es celebrava des de 2015) és un exemple de manca de relació institucional; la relació comercial desigual amb els països de la regió també contribueix a aquesta relació desestructurada. A més a més, la relació d'associació amb les dues grans potències econòmiques regionals (Brasil i Mèxic) ha passat per un moment de crisi, amb Mèxic pendent de renovar el seu acord i amb Brasil pendent de la ratificació de l'acord UE-MERCOSUR.

Només amb un interès genuí per part de la Unió Europea, es podrà salvar el desequilibri en les relacions amb els països d'Amèrica Llatina i el Carib. És un bon senyal que, en paral·lel a la publicació de la nova agenda de relacions amb la regió, la Presidenta de la Comissió Europea engegui una gira (juny 2023) per Brasil, Argentina, Xile i Mèxic, amb la voluntat de trobar aliats¹⁰⁸. Europa pot oferir l'Amèrica Llatina respecte per la seva política interna, no ingerència, respecte als drets humans i pot convertir-se en un aliat estabilitzador; en un agent democratitzador i favorable al desenvolupament d'aquests països. Això només passarà si es depassa l'enfocament mercantilista (on Europa compra matèries primeres, instal·la empreses i ven productes amb valor afegit a Amèrica Llatina i el Carib) i s'aposta per una associació política d'àmbit birregional.

Aquest instrument politicoinstitucional es dota de dues eines diferenciadores. En primer lloc, en tant que agent democratitzador, la UE organitza missions d'observació electoral (les darreres de 2023, 2022 i 2021, a Guatemala, Paraguai, Colòmbia, Veneçuela i Hondures) i exerceix un rol de mediador als conflictes polítics oberts a l'Amèrica Llatina i el Carib (especialment destacable el posicionament en relació a Cuba o la mediació a Veneçuela des de 2021). En segon lloc, la Unió Europea ha exercit (i pot exercir-ne amb més intensitat) com a motor promotor de la integració regional a l'Amèrica Llatina i el Carib, així com dels processos d'integració subregional existents. Les seves relacions amb el Mercosur, el Sistema de la Integració Centreamericana (SICA), la Comunitat Andina, la Aliança del Pacífic o l'Aliança per al Desenvolupament de la Democràcia, com també amb la renovada UNASUR o l'esmentada CELAC, haurien d'incrementar-se, aprofundir els intercanvis i promoure les bones pràctiques i l'aprofundiment en la integració regional dins aquests blocs. La UE, per tant, pot ser un agent democratitzador i, alhora, un integrador regional per la via del suport tècnic i les bones pràctiques –a banda del suport econòmic a través de projectes conjunts–.

¹⁰⁸ "La UE necesita aliados": Bruselas llama a la puerta de América Latina ante el peligro de la influencia rusa. <https://www.20minutos.es/noticia/5135648/0/la-ue-necesita-aliados-bruselas-llama-a-la-puerta-de-america-latina-ante-el-peligro-de-la-influencia-rusa/#twitter>

Els reptes d'Amèrica Llatina davant el nou interès de la Unió Europea.

Aquest renovat interès de la Unió Europea per l'Amèrica Llatina només reeixirà si, al mateix temps que serveix per a generar noves aliances per a Europa, contribueix a afrontar els principals reptes d'Amèrica Llatina i el Carib. Aquests reptes, en gran mesura, tenen un impacte global i per aquesta raó hem decidit recollir-los en aquest epígraf. A més a més, sobre aquestes qüestions vam poder discutir amb la diputat del Front Ampli d'Uruguai Dayana Pérez i amb l'exministre xilè Víctor Osorio. Algunes de les seves visions són recollides al text.

Els grans reptes del continent són recollits en dos paquets de quatre. En un primer paquet, quatre qüestions relacionades indefectiblement com són el **fenomen urbà, les desigualtats, les migracions i la seguretat**. En un segon paquet, tres temes purament econòmics i de sostenibilitat, com són **l'exportació agrícola, l'energia i recursos minerals i fòssils, el desenvolupament industrial sostenible i la protecció ambiental**.

El fenomen urbà i les macrociutats.

L'Amèrica Llatina és la regió més urbanitzada del món en desenvolupament. La concentració de població és una variable explicativa de les principals dinàmiques de la regió. Segons dades del Banc Mundial (2021)¹⁰⁹, Brasil té un 87% de població urbana, Argentina un 92%, Colòmbia un 82% i Perú un 79%, per citar quatre exemples. Espanya i França tenen un 81% de població urbana, per ubicar dues referències europees; els Estats Units tenen un 83%.

A més a més, hem de tenir en compte que l'any 1970 no hi havia cap megaciutat a la regió, mentre que en l'actualitat Lima, Bogotà, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Ciutat de Mèxic i São Paulo apleguen entre 10 i 25 milions de persones cadascuna. Alguns estudis lliguen la persistència de la desigualtat a la existència d'aquestes ciutats gegantines¹¹⁰; la concentració poblacional no ajuda a establir mecanismes per a poder combatre-la.

Aquestes zones urbanes i periurbanes són alhora els grans centres de poder econòmic i polític, com ara generadores de noves reivindicacions polítiques i de desigualtats de tota mena. Qualsevol actor que aspiri a generar una relació de confiança amb els països de l'Amèrica Llatina ha de contribuir a la gestió d'aquesta realitat complexa a través de l'intercanvi de bones pràctiques en matèria de governança metropolitana, així com l'arribada d'inversions i la construcció d'infraestructures que garanteixin la sostenibilitat social i mediambiental de la vida a ciutats d'aquesta magnitud.

Un problema transversal: la desigualtat.

Una qüestió transversal -a diferents realitats de la regió i relacionada amb diferents reptes dels que tractarem- és la desigualtat ciutadana. De renda, d'oportunitats, de gènere i de vida.

¹⁰⁹ Urban population (% of total population).

https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?most_recent_value_desc=true

¹¹⁰ La dimensión urbana de la desigualdad.

https://elpais.com/elpais/2015/04/05/contrapuntos/1428212831_142821.html

L'informe Panorama Social¹¹¹ que elabora la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) analitza anualment aquesta qüestió, conscients que és un problema enquistat a la dinàmica regional. Segons aquest informe, 201 milions de persones (32,1% de la població) viuen en situació de pobresa, dels quals 82 milions viuen a l'extrema pobresa.

Les causes d'aquest fenomen són múltiples, i no és fàcil atacar-les de manera integral. Un informe fet públic pel Banc Interamericà de Desenvolupament (BID) anomenat "La crisi de la desigualtat: Amèrica Llatina i el Carib a la cruïlla"¹¹² el setembre de 2020 suma a la qüestió urbana (que situa com a factor de segregació social), factors relacionats amb la salut, l'educació, el gènere i la diversitat, el mercat de treball o el canvi climàtic. Aquestes qüestions exerceixen com a vectors de desigualtat i, fins i tot, disminueixen la confiança de la ciutadania en les institucions i en la demanda de solucions als governants.

Segons dades de la FAO, recollides al seu informe Panorama 2022¹¹³, el cost mitjà d'una dieta saludable al món va ser l'any 2020 de 3,54 dòlars per persona i dia. A Amèrica Llatina i el Carib aquest cost va ser de 3,89 dòlars, per sobre dels 3,46 dòlars a Àsia, els 3,19 d'Amèrica del Nord i Europa i els 3,07 d'Oceania. Aquest fet va comportar que més de 131 milions de llatinoamericans i llatinoamericanes, segons les seves estimacions, no poguessin accedir a una dieta saludable. La situació és especialment preocupant al Carib, on més de la meitat de la població no es pot permetre econòmicament aquesta dieta.

La pobresa extrema, que afecta en un 18,5% a les persones menors d'edat, és incompatible amb el desenvolupament i la consolidació de sistemes democràtics resilient i eficients. La Unió Europea ha d'enfocar la seva capacitat d'arribar a acords amb la regió (en material comercial, però també en d'altres àrees) posant èmfasi amb la reducció de les desigualtats - principalment de renda, però no només-.

Les desigualtats, més enllà de l'aspecte econòmic, també afecten altres col·lectius; tant en termes de reconeixement de drets com per accedir a feines, llocs de decisió o pel respecte a la seva vida. Només cinc països de la regió han regulat el dret a l'avortament (Argentina, Colòmbia, Cuba, Mèxic i Uruguai) mentre que la majoria de països té lleis de supòsits (en cas de violació o perill per la vida de la persona gestant)¹¹⁴. Tot i això, Haití, El Salvador, Hondures, República Dominicana i Nicaragua prohibeixen l'avortament sota qualsevol circumstància.

El matrimoni entre les persones del mateix sexe és legal a Argentina, Brasil, Xile, Costa Rica, Colòmbia, Equador i Uruguai. A Mèxic, a més, 18 dels 32 estats ho permeten, i a Bolívia és permesa una unió civil. Malgrat que la darrera dècada s'han aprovat successives lleis regulant el matrimoni igualitari, el març de 2023 la Cort Suprema de Justícia de Panamà va rebutjar el

¹¹¹ Las tasas de pobreza en América Latina se mantienen en 2022 por encima de los niveles prepandemia, alerta la CEPAL. <https://www.cepal.org/es/comunicados/tasas-pobreza-america-latina-se-mantienen-2022-encima-niveles-prepandemia-alerta-la>

¹¹² La crisis de la desigualdad: América Latina y el Caribe en la encrucijada. <https://publications.iadb.org/publications/spanish/viewer/La-crisis-de-la-desigualdad-America-Latina-y-el-Caribe-en-la-encrucijada.pdf>

¹¹³ Panorama 2022 - Oficina Regional de la FAO para América Latina y el Caribe. <https://www.fao.org/americas/publicaciones-audio-video/panorama-2022/es>

¹¹⁴ De la prohibición en Haití a la libertad para hacerlo en Argentina: así está regulado el aborto en Latinoamérica. <https://www.newtral.es/aborto-latinoamerica-condiciones/20220602/>

reconeixement del matrimoni igualitari. La Comissió Interamericana de Drets Humans va reaccionar instant als països llatinoamericans a reformar les seves lleis per a autoritzar-lo allà on no està permès¹¹⁵.

La llista de desigualtats és infinita; des de la manca de reconeixement al col·lectiu trans fins a l'accés de les dones al mercat de treball. Ara bé, la violència contra les dones segueix sent un problema públic de primer ordre. Segons dades de la CEPAL (2021)¹¹⁶, 4.473 dones van ser assassinades a l'Amèrica Llatina i el Carib per raó de gènere. Aquesta xifra representaria, al menys, 12 femicidis al dia a tota la regió.

Les migracions: un nou repte sobre la taula.

La pandèmia de la COVID-19 va suposar un fre temporal a les grans caravanes migratòries que van arribar, des dels països de Centre-Amèrica i el Carib, fins a la frontera entre Mèxic i els Estats Units¹¹⁷. Bona part d'aquests ciutadans fracassen en el seu intent i es queden a Mèxic. Un cop superada la pandèmia, s'ha reanudat el degoteig de persones que intenten sense èxit arribar als Estats Units¹¹⁸.

Mentre els Estats Units reforcen la seva frontera, Mèxic ha endurit la seva política migratòria. Al mateix temps, encara que sigui una paradoxa, Mèxic s'ha convertit en un país receptor i emissor de migrants, encapçalant els rànquings globals en aquestes qüestions. Les dades són preocupants, per citar un exemple: entre el gener i l'octubre de 2021, l'estat mexicà va detenir més de 228.000 migrants i en va deportar més de 82.000¹¹⁹. Estats Units va detenir a la seva frontera 1,7 milions de migrants sense documentació l'any 2021. Xifres rècord que van minvar l'any 2022, però que no esborren el problema -si no es tracten les causes a l'origen-.

A banda d'altres situacions que obliguen les persones a buscar nous horitzons a d'altres països, hi ha dos contextos polítics que han portat a milers de persones a marxar del seu país. En primer lloc, cal parlar de Veneçuela, on la migració de part de la seva població ha adquirit la condició d'èxode: més de 7 milions de nacionals d'aquell país han marxat a altres països americans o europeus. En segon lloc, amb un volum molt menys rellevant però que és preocupant en termes de respecte als drets humans més elementals, està la situació a Nicaragua, un país que no era emissor d'emigrants i del que, l'any 2022, van marxar més de 180.000 amb destí els Estats Units, segons dades de les autoritats nord-americanes¹²⁰.

¹¹⁵CIDH llama Panamá a garantizar el matrimonio igualitario y el derecho a la igualdad y no discriminación <https://www.oas.org/es/CIDH/jsForm/?File=/es/cidh/prensa/comunicados/2023/047.asp>

¹¹⁶ CEPAL: Al menos 4.473 mujeres fueron víctimas de femicidio en América Latina y el Caribe en 2021. <https://www.cepal.org/es/comunicados/cepal-al-menos-4473-mujeres-fueron-victimas-femicidio-america-latina-caribe-2021>

¹¹⁷El año del avance de las caravanas migrantes y la tenaza comercial de Trump. <https://www.france24.com/es/20200102-el-a%C3%B1o-del-avance-de-las-caravanas-migrantes-y-el-muro-comercial-de-trump>

¹¹⁸ La caravana de migrantes se fragmentó en el sur de México pero sigue su rumbo. <https://www.france24.com/es/am%C3%A9rica-latina/20220610-caravana-migrantes-fragment%C3%B3-sur-m%C3%A9xico>

¹¹⁹ "América Latina se ha convertido en corredor de migrantes". <https://www.dw.com/es/am%C3%A9rica-latina-se-ha-convertido-en-corredor-de-migrantes/a-60152528>

¹²⁰ Nicaragua no era un país de emigrantes. Ahora la historia es distinta. <https://www.nytimes.com/es/2022/12/27/espanol/nicaragua-migracion-estados-unidos.html>

Aquestes dues situacions són ben conegudes políticament, però no són les úniques que tensionen la qüestió migratòria a la regió.

Seguretat.

Les desigualtats, els corrents migratoris i les macrociutats són un context complex, en termes generals, per a plantejar qüestions relatives a la seguretat. La percepció de seguretat per part dels ciutadans ha minvat a la regió, especialment a les aglomeracions urbanes. Segons dades de l'informe *Llei i Ordre*¹²¹ elaborat per l'enquestadora Gallup (2022), només un 51% dels ciutadans llatinoamericans confia en les seves policies locals, una dada inferior a la dels països al sud del Sàhara (59%), l'est d'Àsia (73%) o fins i tot del Mitjà Orient i el nord d'Àfrica (69%). A Veneçuela, segons les mateixes dades, només un 33% de la població se sent segura, mentre que a Equador aquesta dada és d'un 42%.

L'activitat de grups criminals organitzats a Mèxic i Colòmbia, però també a Centreamèrica o l'Argentina -menció especial mereix la situació la ciutat de Rosario¹²²- condiona aquesta percepció, però també la corrupció institucional i la manca de respostes per part de les institucions. A més, les organitzacions de defensa de drets humans, com Amnistia Internacional, denuncien homicidis i detencions arbitràries contra col·lectius vulnerables, tortura i maltractament contra civils o judicis injustos. Aquestes vulneracions de drets són recollides a l'informe 2022/2023 d'Amnistia Internacional¹²³, però també han estat denunciats pel Parlament Europeu -com en el cas de l'informe sobre la situació dels periodistes i les defensores de drets humans a Mèxic¹²⁴-.

L'absència de seguretat a alguns països d'Amèrica Llatina i el Carib es pot entendre fàcilment explicant diferents casuístiques concretes. La decisió de l'estat mexicà de militaritzar les seves platges¹²⁵ (abril de 2023), enviant més de 8.000 membres de la Guàrdia Nacional, la Marina i l'Exèrcit als estats d'Acapulco i Quintana Roo -les zones més turístiques- és prou explícita per entendre el fenomen. Molt similar és la situació viscuda a Guayaquil (Equador), que va registrar 329 assassinats des de l'inici de l'any fins al mes de febrer de 2022, provocant que part de la població es tanqués a casa i no volgués sortir-ne¹²⁶.

Amèrica Llatina: el graner del món

La producció d'aliments és una de les principals activitats econòmiques de l'Amèrica Llatina i el Carib. De fet, la dependència de la venda de *commodities* ha estat un dels detonants de les crisis econòmiques successives a la regió. Aquesta dependència és un greu problema quan els

¹²¹ Gallup Global Law and Order 2022 report. <https://www.gallup.com/analytics/356963/gallup-global-law-and-order-report.aspx>

¹²² Rosario vive una ola de violencia: ¿qué está pasando en esta ciudad argentina? <https://www.france24.com/es/am%C3%A9rica-latina/20230308-rosario-vive-una-ola-de-violencia-qu%C3%A9-est%C3%A1-pasando-en-esta-ciudad-argentina>

¹²³ Perspectiva regional: Amèrica. Amnistia Internacional. <https://www.amnesty.org/es/location/americas/report-americas/>

¹²⁴ Situación de los periodistas y los defensores de los derechos humanos en México. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0078_ES.pdf

¹²⁵ México militariza sus playas. <https://elpais.com/mexico/2023-04-06/mexico-militariza-sus-playas.html>

¹²⁶La inseguridad en Ecuador encierra en casa a los ciudadanos y saca a los militares a las calles. <https://elpais.com/internacional/2022-02-08/la-inseguridad-en-ecuador-encierra-en-casa-a-los-ciudadanos-y-saca-a-los-militares-a-las-calles.html>

preus baixen –i com a conseqüència, augment el deute extern, com va passar durant la dècada perduda. Alguns països, a més, tenen una relació complicada amb el seu sector alimentari, que prefereix exportar els seus productes a vendre'ls al mercat interior¹²⁷. Tot plegat posa en crisi la sentència segons la qual l'Amèrica Llatina ha d'esdevenir el graner del món.

I és que, paradoxalment, aquesta regió és la líder en la producció d'aliments a nivell global, mentre alhora viu una profunda crisi de preus. Segons dades de la Organització de les Nacions Unides per la Agricultura i l'Alimentació (FAO), els aliments es van encarir l'any 2022 un 43,9% a l'Amèrica Llatina, per un 30% d'Àsia o un 15% d'Europa. Amèrica Llatina i el Carib acumula el 14% de la producció global de productes agrícoles i pesquers i el 45% del comerç internacional net de productes agroalimentaris. A més, els seus sistemes agroalimentaris suposen la meitat de la ocupació total de la regió i aquesta activitat representa entre un 30 i el 40% del producte interior brut del conjunt de països, tot segons dades de la FAO de l'any 2021¹²⁸. La importància en la producció del conjunt de la regió es pot resumir en dues dades sobre Brasil: el país sud-americà és el principal exportador de productes *halal* del món¹²⁹ i, segons dades de l'Institut Brasiler de Geografia i Estadística (IGBE), batrà rècords amb la seva collita de 2023 –per segon any consecutiu-¹³⁰.

Mentre més de 57 milions de persones passen gana a l'Amèrica Llatina, el 87% dels productes alimentaris exportats tenen com a destí altres regions del món, segons dades de la Comissió Econòmica per Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL)¹³¹. Qualsevol actor que, com la Unió Europea, vulgui reforçar la seva associació amb la regió, haurà de contribuir al desenvolupament tecnològic d'aquest sector, a la seva sostenibilitat i a promoure la transformació del producte en origen, així com garantir que una part rellevant de la producció pugui quedar-se al país productor.

Energia i recursos minerals i fòssils.

Amèrica Llatina és una potència global en matèria de recursos naturals i pel que fa al seu potencial energètic. Ara bé, el gran desafiament que enfronta és la transició energètica, un procés per al que alhora té grans punts forts i alhora una dependència dels combustibles fòssils molt rellevant. Aquesta adaptació requerirà d'un gran volum d'inversions a la regió.

Cal dir, però, que en termes d'energia, l'oferta energètica s'ha multiplicat per 2,44 en només 50 anys; mentre que la porció renovable d'aquesta ha passat del 25% l'any 1971 a un 33% l'any

¹²⁷ El campo aportó 3 de cada 5 dólares en las exportaciones de 2022 (Argentina)

<https://news.agrofy.com.ar/noticia/203631/campo-aporto-3-cada-5-dolares-exportaciones-2022>

¹²⁸ América Latina y el Caribe es clave para alimentar a 10.000 millones de personas en 2050.

<https://news.un.org/es/story/2021/04/1490932>

¹²⁹ Brasil es el mayor exportador de alimentos halal del mundo.

<https://agenciabrasil.ebc.com.br/es/internacional/noticia/2021-10/brasil-es-el-mayor-exportador-de-alimentos-halal-del-mundo>

¹³⁰ Brasil recogerá una cosecha récord de 302 millones de toneladas de granos en 2023.

<https://efeagro.com/brasil-cosecha-granos-2023/>

¹³¹ La paradoja de Latinoamérica: región líder en producción de alimentos y donde más se encarece la comida. <https://elpais.com/economia/2023-04-13/la-paradoja-de-latinoamerica-region-lider-en-produccion-de-alimentos-y-donde-mas-se-encarece-la-comida.html>

2020¹³². Paradoxalment, a l'Amèrica Llatina i el Carib encara hi ha 17 milions de persones sense accés a electricitat, segons dades de la CEPAL.

El gran oxímoron de la regió, en matèria de transició energètica, és que concentra el 60% de les reserves mundials de liti –un material en alça, pel seu ús per a la construcció de bateries-. Bolívia té el 23,7% de les reserves, Argentina el 21,5% i Xile l'11,1%; i són les tres més quantioses del món, segons dades del Servei Geològic d'Estats Units¹³³. Aquests tres països conformen l'anomenat triangle del liti, que aplega un 56,3% de les reserves globals. La major part d'aquests recursos, però, encara no se sap com s'extrauran i explotaran; i a més necessitarà d'una gran inversió inicial. Segons estimacions de la consultora energètica Roskill els costos marginals de produir liti refinat oscil·laria entre els 6.000 dòlars i els 8.000 dòlars per tona, raó principal aquest gran potencial encara té molt de recorregut pel davant.

La gran rellevància de l'exportació de petroli i gas a les economies de Veneçuela, Equador i Colòmbia pot tenir un impacte negatiu a mig termini si la demanda d'aquests productes disminueix en paral·lel a la transició energètica. Abans de les sancions imposades pels Estats Units –i del declivi en l'exportació-, el 95% de les divises que entraven a Veneçuela procedien del petroli¹³⁴. Pel que fa al gas, Brasil, Mèxic, Veneçuela i Colòmbia són grans productors que temporalment poden vendre el seu producte a Europa, que ha deixat de rebre part del gas rus arrel de la guerra d'Ucraïna. Tot i això, un informe publicat l'any 2022 pel programa de nacions unides per al clima (UNEP)¹³⁵ arriba a la conclusió que l'Amèrica Llatina i el Carib ha d'apostar per energies renovables, ja que d'apostar pel gas natural haurà de fer-ne una inversió econòmica similar –i evidentment, el resultat serà més contaminant-.

Protecció ambiental i desenvolupament sostenible.

La qüestió ambiental va estretament lligada a l'energètica, però també a l'alimentària. De fet, una de les principals amenaces contra l'Amazonia és precisament l'agroindústria. La producció de carn, soja, blat de moro i cotó constitueix un perill fins i tot per les comunitats indígenes i els seus territoris¹³⁶. Els projectes de mineria també contribueixen a aquest desgavell en termes de protecció climàtica.

A la selva de l'Amazones es troba el 25% de la biodiversitat del planeta terra. Aquest fet el situa com un recurs natural indispensable; la seva protecció va ser una de les principals temàtiques de la cimera COP27 que va comptar amb la presència del llavors president electe del Brasil Lula da Silva.

¹³² Transición energética en América Latina y el Caribe.

https://www.cepal.org/sites/default/files/events/files/cepal_foreplen_la_transicion_energetica_alc.pdf

¹³³ Lítio en América Latina: ¿Una nueva búsqueda de “El Dorado”? <https://www.undp.org/es/latin-america/blog/graph-for-thought/lithium-latin-america-new-quest-el-dorado>

¹³⁴ Petróleo: los riesgos que enfrentan los países productores de crudo de América Latina por la transición energética. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-59589093>

¹³⁵ Is Natural Gas a Good Investment for Latin America and the Caribbean? From Economic to Employment and Climate Impacts of the Power Sector.

<https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/40923>

¹³⁶ La agroindustria destruye el mayor territorio indígena del Amazonas.

<https://www.a24.com/mundo/la-agroindustria-destruye-el-mayor-territorio-indigena-del-amazonas-n824050>

En aquest sentit, hi ha diferents visions sobre com protegir el bosc amazònic. El Banc Mundial, en un informe publicat recentment, recomana fer les reformes necessàries per a fer minvar el pes dels grans productors agrícoles a l'Amazònia, però alhora incrementant la productivitat econòmica del sector primari amazònic. Argumenten que suprimint alguns subsidis es podria prescindir del model econòmic extractiu que amenaça la selva¹³⁷.

El desenvolupament sostenible d'Amèrica Llatina i el Carib és un repte present a molts debats, també a les negociacions de l'acord comercial entre la Unió Europea i el MERCOSUR. Col·lectius activistes acusen precisament l'agroindústria de la crema i destrucció de boscos i la Unió Europea de voler accedir a un nou subministrament més barat de carn de boví, soja i fusta¹³⁸.

Aquest acord comercial UE-MERCOSUR té el rebuig per part d'Àustria, els Països Baixos i, sobretot, per part de França. El 13 de juny de 2023 l'Assemblea Nacional francesa va aprovar, per 281 vots a favor i 58 vots en contra, una resolució que insta el govern a comunicar les institucions de la Unió Europea la oposició de França a l'adopció de l'acord UE-MERCOSUR en absència d'un accés al mercat europeu condicionat al respecte de les normes de producció europees (...) i del seguiment als criteris de sostenibilitat i traçabilitat més sensibles en matèria de lluita contra el canvi climàtic i de protecció de la biodiversitat¹³⁹.

¹³⁷ El Banco Mundial recomienda incrementar la productividad para proteger la Amazonía en Brasil. <https://elpais.com/america/economia/2023-05-10/el-banco-mundial-recomienda-incrementar-la-productividad-para-protger-la-amazonia-en-brasil.html>

¹³⁸ La Amazonia está ardiendo: ¡No al acuerdo comercial UE-MERCOSUR! <https://act.wemove.eu/campaigns/no-acuerdo-ue-mercosur-amazonas-ardiendo>

¹³⁹ Proposition de résolution relative a l'acord comercial entre l'Union européenne et le Mercosur. https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/16/textes/l16b1173_proposition-resolution.pdf

Què en pensen a l'Amèrica Llatina de les relacions amb la UE?

En paral·lel a la redacció d'aquest informe han tingut lloc diversos esdeveniments de rellevància llatinoamericana i europea. En aquest sentit, per contribuir a la qualitat del mateix, s'han realitzat entrevistes i activitats de seguiment que permeten oferir una visió més concreta de la realitat de les relacions entre la Unió Europea i l'Amèrica Llatina i el Carib. En l'àmbit de les activitats, cal destacar les següents:

- Representació, en nom del CIEMEN, a la missió d'acompanyament electoral organitzada pel Partit dels Treballadors de la primera volta de les eleccions presidencials al Brasil (2 d'octubre de 2022).
- Participació, per part del coordinador de l'informe, com a convidat del congrés del Movimiento de Participación Popular (MPP) celebrat a Montevideo el 18 i 19 de març de 2023.
- Assistència a l'esdeveniment organitzat per l'Oficina del Parlament Europeu a Barcelona i Casa Amèrica Catalunya: "2023: Per un salt qualitatiu en les relacions UE-Amèrica Llatina" (5 de maig de 2023).
- Converses informals sobre les matèries tractades a l'informe amb diferents actors de l'acadèmia i de forces polítiques de l'Amèrica Llatina i el Carib. Caldria destacar l'alcalde de Recoleta (Chile) **Daniel Jadue** o l'actual ministra dels pobles indígenes del Brasil **Sonia Guajajara**.

S'han realitzat formalment dues entrevistes sobre les relacions entre la Unió Europea i Amèrica Llatina i el Carib. Les persones entrevistades han estat:

- **Dayana Pérez Fornelli** (1989). Membre de la Cambra de Representants del Parlament de l'Uruguai. Activista feminista. Membre del Frente Amplio, militant de l'espai PST 1968.
- **Víctor Osorio Reyes**. Periodista, escriptor i polític xilè. Va ser ministre de béns nacionals de 2014 a 2016, durant el segon govern de Michelle Bachelet. Prové de l'anomenada esquerra cristiana.

Conversa amb Dayana Pérez Fornelli

L'entrevista, realitzada de manera presencial a la ciutat de Montevideo, va versar sobre la relació birregional. És interessant tractar la qüestió amb aquesta diputada, precisament perquè l'actual govern conservador d'Uruguai ha promogut un acord de lliure comerç amb la Xina –mentre l'acord Mercosur-UE segueix sense tancar-se-. A continuació inclourem un breu resum de les principals reflexions que feia la diputada uruguaiana.

- La diputada defensa de la integració regional a l'Amèrica Llatina, en especial de l'Uruguai a Mercosur, per part de l'esquerra uruguaiana. Pren com a referència la Unió Europea i el seu nivell d'integració, així com la experiència de la primera UNASUR. Fa referència a la construcció del projecte europeu com a referent: "primer va ser una integració comercial, i ara és una cosa política... tenen un Parlament, un consell, un govern europeu".

- Descriu detalladament les dinàmiques exportadores de l'Uruguai, que condensen les potencialitats i problemàtiques d'altres països de la regió. “Nosaltres som un país que exporta la seva matèria prima amb poc valor afegit i viu del serveis, de vendre el seu serveis (...) Això ens posa en un lloc complicat per a competir, amb limitacions de capacitat. Ara bé, tenim l'avantatge de la sortida al mar, amb un dels ports més grans”. Productors de *commodities* i, alhora, node logístic en el transport marítim.
- Uruguai com a país petit entre dues potències com Argentina i Brasil. El configura com un actor que sempre ha apostat com el Mercosur com a marc de referència i pels organismes d'integració regional com a mecanisme de cooperació. De fet, l'acord entre el Mercosur i la Unió Europea s'aprova durant l'etapa de govern de Tabaré Vázquez (Front Ampli) a l'Uruguai.
- La diputada presenta el Front Ampli com una coalició de partits que no és contrària als tractats de lliure comerç, però es mostra reàctia a que l'Uruguai signi un acord comercial en solitari amb la Xina -sense el paraigua de Mercosur-, com pretén l'actual govern de Lacalle Pou.
- Pérez Fornelli confia en el lideratge de Lula da Silva, i avançava el relançament de la iniciativa dels BRICS, així com destacava el nomenament de Dilma Rousseff com a Presidenta del New Development Bank dels BRICS.
- L'Amèrica Llatina, segons Pérez, és una regió on “hi ha molts recursos per a explotar i hi ha moltíssima pobresa”, també desigualtat de gènere i amb la infància. Demanava també consciència social a les empreses europees que operen a la regió, que han tingut interès en explotar els recursos dels països llatinoamericans amb la connivència de la població europea.
- Destaca també la diputada una nova mirada política a l'Amèrica Llatina i el Carib que posa en valor l'ecologia, que ja no permet l'explotació dels seus recursos amb els arguments que s'esgrimien anys enrere. Hi ha una nova manera de negociar a la regió aquesta mena d'acords.
- Valora positivament les propostes polítiques que allunyen Amèrica Llatina i el Carib de la dependència del dòlar, ja passí per iniciatives com la moneda del Sud (proposada per Lula i Fernández), com per potenciar el banc dels BRICS.

Conversa amb Víctor Osorio Reyes

L'entrevista es va realitzar a distància, a través de la plataforma Zoom, després d'haver coincidit a Sao Paulo de l'acompanyament electoral de les eleccions al Brasil. El senyor Osorio és un perfil heterodox, en l'actualitat lligat a la Federació Regionalista Verda Social (membre de la coalició encapçalada pel Partit Comunista xilè, Xile Digne) i amb passat a moviments d'esquerra cristiana i amb experiència ministerial al segon govern Bachelet. Periodista de professió, reflexiona habitualment a mitjans sobre qüestions regionals d'actualitat i de fons.

- L'exministre reflexiona sobre el retorn de governs progressistes a la regió, especialment a Sud-amèrica, tot i que alerta del perill de les forces reaccionàries que s'han activat a països com Xile, Brasil o l'Argentina. Considera que són la gran amenaça dels governs progressistes, que han d'intentar ser capaços de fer una proposta de llarg termini. Evidencia, també, que les esquerres que governen al continent són de sensibilitats diferents.
- Osorio entén que els governs d'esquerres defensen, almenys retòricament, un major nivell d'integració regional. Ara bé, cal veure si això podrà tenir lloc dins el curt termini. A més, hi ha problemes d'abast llatinoamericà que posen obstacles a aquests processos, com ara les dinàmiques migratòries. Explica Osorio que Xile ha estat gran receptor d'immigrants, especialment provinents de Veneçuela. Sobre aquesta qüestió, Osorio aposta pel diàleg bilateral i la cooperació tant amb Veneçuela com amb Bolívia -país que no té relació diplomàtica amb Xile- per trobar solucions a aquesta crisi humanitària.
- L'exministre aplaudeix l'enfortiment de CELAC com a eina per fer-se valer davant Nord-Amèrica i alhora destaca l'aposta decidida de Brasil i Argentina per impulsar el MERCOSUR. També lamenta que la dreta sudamericana desmantellés UNASUR sota la premissa que era un projecte ideològic, quan ja s'havia construït una agenda de cooperació en matèria sanitària, per exemple, abans de la pandèmia.
- Osorio afirma que la Unió Europea té una oportunitat que fins ara ha menyspreat, de transformar-se en un actor de l'escena internacional en un món multipolar; abandonant la subordinació als Estats Units. Afegeix que la UE hauria de buscar un nivell més alt d'autonomia i independència, per a que aquesta multipolaritat sigui efectiva i existent, no només un relat. En aquest sentit, els processos d'integració regional a l'Amèrica Llatina també contribuirien efectivament a la consolidació d'un món multipolar.
- Les relacions entre la UE i l'Amèrica Llatina, segons l'exministre, han d'abandonar la dinàmica del negoci i del guany econòmic ("ja hi ha molta inversió europea a Amèrica Llatina) per a deixar pas a un intercanvi, en una posició de socis en simetria, un intercanvi cultural i polític.
- Amèrica Llatina, al seu parer, ha d'impulsar processos constituents que estableixin Estat Socials, Democràtics i de Dret, a l'estil europeu i amb la missió de fer polítiques públiques al servei de les majories socials.

- Osorio creu que el concepte d'Iberoamèrica genera controvèrsia, perquè a Xile especialment forma part d'una cosmovisió conservadora que entronca amb la visió franquista de la regió. Constata la existència d'una tradició política i cultural conservadora que utilitza el concepte a banda i banda de l'Atlàntic. Crítica, a més, que totes les institucions del sistema d'integració iberoamericà tinguin seu a Madrid.
- Tot i això, entén que els països de l'Amèrica Llatina han de tenir un diàleg privilegiat amb els pobles de la Península Ibèrica. Espanya ha estat un actor rellevant dels processos de transformació a l'Amèrica Llatina. El PSOE i Podemos han tingut una gran incidència en les propostes de la socialdemocràcia xilena i d'Apruebo Dignidad.
- L'exministre entén que la Corona espanyola, tenint en compte les estretes relacions d'Espanya amb els països llatinoamericans, hauria de fer públic el seu penediment en relació a la conquesta del continent. Osorio afirma que seria molt ben rebut pels governs i la població llatinoamericana i seria entès com una demostració d'autocrítica.
- Osorio proposa, de cara a l'aprofundiment de les relacions entre la UE i l'Amèrica Llatina i el Carib, una sèrie d'àrees en les que es podria incidir. Entre elles cita la defensa dels drets humans i la visió del dret internacional, processos comuns d'integració acadèmica, respostes conjuntes al desafiament migratori, propostes en matèria cultural i fins i tot una agenda conjunta en matèria geoespacial.

Una mirada catalana i europeista de les relacions amb l'Amèrica Llatina.

Abandonar la idea d'Iberoamèrica.

L'Estat espanyol actua, de facto, com el campió europeu de les relacions amb els països de l'Amèrica Llatina. Els eurodiputats espanyols acostumen a participar de les delegacions parlamentàries de relacions bilaterals amb països i blocs regionals de l'Amèrica Llatina i el Carib. L'Eurocambra té delegacions amb Cariforum (presidida per un francès), Xile (presidida per una espanyola), Mèxic (presidida per un italià), Mercosur (presidida per un espanyol), Amèrica Central (presidida per una luxemburguesa), Comunitat Andina (presidida per una espanyola) i amb l'Assemblea Eurolatinoamericana (també presidida per un espanyol). A més a més, a les vicepresidències d'aquests organismes sempre trobem espanyols i portuguesos, interessats per teixir ponts amb països amb la seva llengua.

La Unió Europea treballa amb tots aquests organismes sota el prisma d'una idea regional anomenada Amèrica Llatina i el Carib, sovint abreujada per les seves sigles en anglès LAC. En canvi, a les administracions espanyoles el concepte predominant és un altre: el d'Iberoamèrica. Aquest fet genera alguna confusió, com quan durant l'acte "2023: Per un salt qualitatiu a les relacions UE-Amèrica Llatina"¹⁴⁰ celebrat a la Oficina del Parlament Europeu el divendres 5 de maig algun dels ponents utilitzava indistintament ambdós conceptes. I certament, no són exactament el mateix.

El fet és que Iberoamèrica només existeix al Madrid polític i, més concretament, al Ministeri d'Afers Exteriors espanyol. Aquesta construcció intel·lectual no és utilitzada a cap país de l'altra banda de l'Atlàntic; Espanya té dins la seva estructura ministerial la Secretaria d'Estat per a Iberoamèrica i el Carib, però cap dels seus socis utilitza aquesta fórmula. Com tampoc la Unió Europea o les Nacions Unides.

El concepte d'Iberoamèrica no és neutre, perquè situa al centre del debat –de manera artificial– les antigues potències colonials, per a crear la il·lusió d'una falsa influència que a dia d'avui és certament caduca. El Diccionari Panhispànic de dubtes limita aquest concepte a "el conjunt de països americans que van formar part dels regnes d'Espanya i Portugal". Prendre com a unitat de mesura el poscolonialisme no sembla gaire pragmàtic, especialment quan les grans decisions a nivell llatinoamericà passen per altres instàncies com la Organització d'Estats Americans (OEA), la CELAC o el MERCOSUR, entre d'altres ja mencionats. Les Cimera Iberoamericanes i les institucions del Sistema Iberoamericà operen com una mena de segona divisió de luxe que desenvolupa projectes i que aporta, de manera complementària, a altres construccions. Semblaria més raonable que Espanya se sumés com a observador a les Cimera de la CELAC que construir institucions que parteixen d'una idea anacrònica i superada.

Per a il·lustrar l'anacronisme que representa la idea d'Iberoamèrica només cal destacar que, l'any 2010, la Secretaria General Iberoamericana va reconèixer Filipines com a observador

¹⁴⁰ 2023: Por un salto cualitativo en las relaciones UE-América Latina. <https://youtu.be/zIV2xA4hIBw>

associat a la Conferència Iberoamericana¹⁴¹. De la mateixa manera, Guinea Equatorial és membre de ple dret de l'Organització d'Estats Iberoamericans per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (OEI)¹⁴² i de la Organització Iberoamericana de Seguretat Social (OISS)¹⁴³.

La disputa del concepte pot semblar trivial, però no és així. La premissa condiona la relació bilateral entre Espanya i els països llatinoamericans (i de retruc, la relació europea). Segons dades del Banc Mundial corresponents a 2022, Brasil és la dotzena economia mundial, mentre que Espanya és la catorzena i Mèxic és la quinzena. És a dir, les principals potències regionals llatinoamericanes poden seure a negociar directament amb la Unió Europea, si tenim en compte la seva dimensió en termes extensió i població, per exemple.

Tot això no vol dir que les cimeres iberoamericanes no tinguin un impacte positiu, així com les activitats del Sistema Iberoamericà Intergovernamental. Ara bé, sembla una mica fora de lloc que no hagi tingut lloc cap reunió Unió Europea – CELAC des de 2015 i, en canvi, s'hagin celebrat cimeres iberoamericanes a Colòmbia (2016), Guatemala (2018), Andorra (2021) i República Dominicana (2023). Les activitats de les organitzacions del sistema iberoamericà també són destacables; en l'àmbit educatiu i cultural, el rol de l'Organització d'Estats Iberoamericans per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (OEI) és rellevant, així com els intercanvis en matèria juvenil que promou l'Organisme Internacional de la Joventut (OIJ) per a Iberoamèrica. Completen aquest sistema la Conferència de Ministres de Justícia dels Països Iberoamericans (COMJIB) i la Organització Iberoamericana de Seguretat Social (OISS), totes elles sota la coordinació de la Secretaria General Iberoamericana (SEGIB). I totes elles, curiosament, amb seu a Madrid.

Una mirada catalana i europeïsta envers d'aquesta manera de conceptualitzar l'Amèrica Llatina i el Carib demana una reflexió necessària en la línia de posar en crisi la mirada colonial, fomentar les relacions entre ciutats i ens subnacionals i, a més, reorganitzar els projectes que es fan al si dels organismes iberoamericans. Les activitats de la OEI tindrien molta més projecció, finançament i èxit sota els programes Erasmus Plus o Horitzó Europa, per posar dos exemples; així com aquelles que es fan en matèria de joventut. La celebració de cimeres d'alt nivell, així com el seguiment dels plans d'acció acordats, podria ser una de les funcions principals de la SEGIB, adequada a unes noves funcions de relació eurolatinoamericana. L'antic relat iberoamericà ha de deixar pas a una mirada eurolatinoamericana, on els ens subnacionals (ciutats i regions) també tinguin un paper actiu.

La fluida relació d'Espanya amb els països d'Amèrica Llatina i el Carib ha de servir perquè el conjunt de la Unió Europea pugui garantir una nova relació d'associació atlàntica amb vocació d'estabilitat en el temps. Aquesta associació només pot cristal·litzar si s'hi comprometen inversions, recursos humans, relacions d'intercanvi en interès mutu i promoció d'una visió compartida del panorama global -en un nou marc de joc multilateral-.

¹⁴¹ La República de Filipinas es reconocida como Observador Asociado a la Conferencia Iberoamericana.

<https://www.segib.org/la-republica-de-filipinas-es-reconocida-como-observador-asociado-a-la-conferencia-iberoamericana/>

¹⁴² Sobre la OEI. <https://oei.int/quienes-somos/oei>

¹⁴³ OISS. Instituciones. Guinea Ecuatorial. <https://oiss.org/que-es-la-oiss/instituciones/#guinea-ecuatorial>

En canvi, si la Unió Europea i Espanya no aposten per aquest nou paradigma, les relacions birregionals es veuran relegades a una bona entesa política i un intercanvi cultural. La pretesa influència de les velles potències colonials només podrà mostrar-se en una foto periòdica, a cimeres d'alt nivell sense un *output* identificable.

Una visió catalanista, per tant, no ha d'intentar influir a través de la participació dels organismes iberoamericans, sinó promoure que aquests s'integrin definitivament sota el paraigua de les institucions europees. Els i les catalanes, un cop abandonat el paradigma de relació colonial, hem d'aspirar a generar, de bell nou, un marc de relacions bilaterals estable entre les nostres institucions i les institucions llatinoamericanes d'àmbit estatal, regional i local. A més a més, cal contribuir a que la Unió Europea impulsi projectes de cooperació que comptin amb la participació dels ens subestats.

Si no s'aposta decididament per aquest nou paradigma, el revifat interès en les relacions eurolatinoamericanes només servirà per a reproduir les mancances existents fins a l'actualitat. A dia d'avui, la Unió Europea no ha exercit cap rol a l'Amèrica Llatina i el Carib i les institucions iberoamericanes tampoc han aconseguit tenir la preponderància que segurament es voldria des del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol.

Conclusions. Recomanacions per a la Nova Agenda per a l'Amèrica Llatina i el Carib de la Comissió Europea.

La publicació d'una agenda per a les relacions entre la Unió Europea i l'Amèrica Llatina i el Carib, així com la celebració de la cimera de caps d'Estat i de Govern UE-CELAC el 17 i 18 de juliol de 2023 a Brussel·les representa una oportunitat per a posar sobre la taula noves idees i obrir un debat en relació a aquestes qüestions. La celebració, a més, del plenari de l'Assemblea Eurolatinoamericana (EUROLAT) a Madrid del 24 al 27 de juliol acaba de completar un context idoni per a repensar, relançar i consolidar l'associació birregional.

El moment de canvi que viu l'Amèrica Llatina, acompanyat també de la necessitat de la Unió Europea per trobar nous socis (no només comercials, sinó també polítics) destaca encara més la idoneïtat de l'aprofundiment d'aquestes relacions.

En aquest sentit, havent analitzat el document fet públic pel Servei Europeu d'Acció Exterior el 7 de juny de 2023, cal constatar:

- La proposta és positiva i àmplia, defineix les relacions entre la Unió Europea i LAC com la de dos socis naturals. L'aposta conjunta per un món multipolar, si tenim en compte que entre els dos blocs sumen un terç dels països de la ONU, hauria de venir acompanyada d'un diàleg d'alt nivell més continuat.
- El document destaca la necessitat de celebrar més cimeres d'alt nivell, però també entén que la Unió Europea ha de prestar més atenció al Carib -potser la subregió amb la que menys relació comercial i institucional s'ha promogut des d'Europa. Cal valorar positivament la voluntat de cooperar més activament amb la Comunitat del Carib (CARICOM).
- L'impuls de la relació birregional pot donar fruits a curt termini si es concreten dos aspectes que recull aquest document: l'aprofundiment d'una agenda compartida en matèria digital i l'actuació coordinada en els organismes de governança econòmica. Els organismes multilaterals són una eina indispensable per a compartir projectes birregionals. La UE ha de seguir donant suport a l'entrada de països llatinoamericans a l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmics (OCDE).
- La Unió Europea ha entès que ha d'aproximar-se a la regió amb eines més profundes que els acords comercials. A més a més, aquests acords han d'incloure compromisos de sostenibilitat mediambiental però també garantir un impacte positiu sobre els països que els signen. La lògica que s'imposa és la dels blocs subregionals que arriben a acords amb la Unió Europea. La modernització d'alguns acords també és una oportunitat per a impregnar d'aquests nous criteris els nous acords d'associació comercial i política.
- L'acord entre la Unió Europea i el Mercosur és una gran oportunitat i, alhora, un gran risc. Les reserves d'alguns països europeus i la posició del Brasil envers la qüestió mediambiental i de traçabilitat pot fer descarrilar una proposta beneficiosa per ambdós blocs. Part de l'èxit de l'impuls de les relacions birregionals passa per l'èxit d'aquest acord. Cal destacar que l'agenda parli també de respecte a drets humans i

laborals, desenvolupament sostenible, energies netes i fins i tot de donar la veu a les societats civils afectades.

- L'ús de la Global Gateway Initiative com a manera de finançar grans projectes de la Unió Europea al món és interessant, si bé pot ser insuficient. Cal agrair que la UE parli de la voluntat de generar associacions igualitàries a tots els nivells, però la protecció del bosc amazònic o la transformació digital llatinoamericana necessitaran d'un interès reforçat per part de les institucions europees si es volen resultats immediats.
- La cooperació en matèria de seguretat és necessària, malgrat que el respecte als drets humans ha de ser observada amb especial interès per part de la Unió Europea. Aquesta qüestió clau no només ha de ser una clàusula als acords comercials, sinó l'element central de l'associació birregional.

En línies generals, la proposta és encertada i arriba en un moment adequat. Corregeix velles concepcions europees, on es mostrava com a campió democràtic i com un inversor decidit a tancar acords comercials només en benefici propi. La qüestió ambiental i la transformació digital, però també la cooperació educativa o de recerca, formen part de la nova agenda. Tot i això, podria aprofundir encara més en alguns aspectes.

- **Caldria promoure la integració de les institucions del sistema iberoamericà sota el paraigua institucional de la cooperació birregional eurolatinoamericana.** A dia d'avui només existeix la Fundació Unió Europea – Amèrica Llatina i el Carib, que exerceix com a think tank i promotor d'iniciatives comunes.
 - La Secretaria General Iberoamericana podria adoptar un nova forma, com a **Secretaria General UE-LAC**, que tindria com a funció governar l'aplicació dels plans de treball acordats a les cimeres. Aquest impuls permetria dotar de contingut les cimeres regulars, promoure la celebració de trobades d'àmbit sectorial més profundes i vetllar pel compliment dels acords. Això permetria posar al servei del projecte europeu -en un món de gegants, com diu l'estratègia publicada per la Comissió- la relació privilegiada que han tingut els pobles ibèrics amb l'Amèrica Llatina i el Carib històricament.
 - Aquest fet garantiria que les relacions al més alt nivell tinguessin més continuïtat. Des de la darrera cimera UE-CELAC l'any 2015, s'han celebrat fins a quatre cimeres iberoamericanes (2016, 2018, 2021 i 2023). Una dada rellevant si tenim en compte l'impacte de la pandèmia de la COVID-19.
 - Les activitats de la Organització Iberoamericana de Seguretat Social o de la Conferència de Ministres de Justícia dels Països Iberoamericans podrien reorientar-se, amb relativa facilitat, cap al desenvolupament d'unes tasques d'aprofundiment en la relació UE-LAC. La seva seu europea, a més, podria fixar-se a qualsevol país de la Unió Europea i beneficiar-se de l'impuls econòmic que implicaria situar-la sota el paraigua d'una eventual Secretaria General UE-LAC.

- Seria rellevant **acompanyar**, des de les institucions europees i des d'aquesta eventual Secretaria General Eurolatinoamericana, **les relacions bilaterals que mantenen els ens subestats i municipals d'ambdues regions.**
 - La Unió Europea podria finançar, a través dels seus programes, accions concretes d'acords d'entesa subscrits per ens subestats europeus i llatinoamericans, com pot ser l'acord signat per la Generalitat de Catalunya i la Província de Buenos Aires l'any 2023. També podria aplicar-se a les ciutats, on per exemple la ciutat de Barcelona té signats agermanaments amb Montevideo (Uruguai) o Monterrey (Mèxic).
 - L'accés d'altres administracions llatinoamericanes a finançament europeu -i la participació a projectes- promouria, de facto, el principi de subsidiarietat i contribuiria a la descentralització política i administrativa necessària per a fer un bon govern.

- El compromís real de la Unió Europea amb el sistema universitari i de recerca llatinoamericà passaria per l'ampliació dels programes Erasmus+ i Horitzó Europa, així com d'altres mecanismes d'intercanvi d'estudiants o aliances d'universitats.
 - En aquest sentit, la tasca duta a terme per la Organització d'Estats Iberoamericans (OEI) per a la Ciència i l'Educació podria contribuir sota el paraigua institucional eurolatinoamericà.
 - D'igual manera, l'Organisme Internacional de Joventut per a Iberoamèrica podria posar les bases, actuant a nivell europeu, d'una nova relació a banda i banda de l'Atlàntic.

- Cal que la Global Gateway Initiative financii inversions amb recorregut, a mig i llarg termini. La estratègia xinesa i el pes dels Estats Units a la regió així ho imposen. Alguns projectes susceptibles de tenir aquest impacte són els que estan lligants a la transició energètica, però també a la construcció de microxips o al desenvolupament de solucions tecnològiques de tota mena.

- Cal que la Unió Europea acompanyi processos de diàleg i negociació per l'assoliment de la pau, donant suport a iniciatives com la 'pau total' que promou a Colòmbia que impulsa el govern de Petro. Aquest i altres processos de negociació són una oportunitat per promoure els valors de la Unió Europea i, alhora, contribuir a l'avenç de la regió.

En conclusió, la nova agenda és ambiciosa però no posa els instruments capaços de fer-la efectiva, més enllà de la inversió i dels acords comercials. La reconversió, en clau europea, del sistema iberoamericà i les seves organitzacions sectorials, seria un primer pas per a treballar en un nou àmbit i garantir la implementació dels acords polítics que puguin sorgir de les cimeres celebrades periòdicament.

Bibliografía.

Archer, R. P. (1996). Fuerza y debilidad partidaria en la asediada democracia colombiana. La construcción de instituciones democráticas: Sistema de partidos en América Latina, 133-161.

Borrell, J. (2020). América Latina-Europa: la otra relación transatlántica. Análisis Carolina 51/2020. Fundación Carolina. Consultat en línea a <https://www.fundacioncarolina.es/wp-content/uploads/2020/10/AC-51.-2020.pdf>

Busso, M. & Messina, J. et al. (2020). La crisis de la desigualdad: América Latina y el Caribe en la encrucijada. Banco Interamericano de Desarrollo. Consultat en línea a <https://publications.iadb.org/es/la-crisis-de-la-desigualdad-america-latina-y-el-caribe-en-la-encrucijada>.

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, (1985), Panorama Económico de América Latina 1985. Naciones Unidas. Consultat en línea a https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/1197/S8500760_es.pdf

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, (2017), Panorama Social de América Latina 2017. Naciones Unidas. Consultat en línea a https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/42716/7/S1800002_es.pdf

Comisión Económica para América Latina y el Caribe, (2017), Panorama Social de América Latina 2022. Naciones Unidas. Consultat en línea a <https://www.cepal.org/es/publicaciones/48518-panorama-social-america-latina-caribe-2022-la-transformacion-la-educacion-como>

Comissió Europea (2023), Comunicació conjunta al Parlament Europeu i al Consell. Una nova agenda per a les relacions entre la UE i l'Amèrica Llatina i el Carib. Consultat en línea a <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023JC0017>

Consortio de Investigación Económica y Social, CIES, 2022. Balance de la Investigación 2016-2021 y Agenda de Investigación 2021-2026.

Hoyos, F. (2022, noviembre 15). América Latina: ¿Giro a la izquierda o cansancio? - Acepresa. ACpresa. Consultat en línea a <https://www.acepresa.com/firma-invitada/america-latina-giro-a-la-izquierda-o-cansancio/>,

Falcón, S. & Mascarell, C. (2019). América Latina: un grito contra la desigualdad urbana. El País. https://elpais.com/elpais/2019/12/17/seres_urbanos/1576595646_662643.html

Falcón, S. (2021). Abandonar la idea de Iberoamérica. Diario Público. <https://blogs.publico.es/otrasmiradas/54028/abandonar-la-idea-de-iberoamerica/>

Falcón, S. (2020). ¿Un nuevo orden en América Latina? Anuari Internacional CIDOB 2020. Consultat en línea a <https://anuariCIDOB.org/un-nuevo-orden-en-america-latina/>

Llanos, M., & Malamud, A, et Al (2016). Los sistemas de partidos en América Latina, 1978-2015 (2.ª ed.). Flavia Freidenberg.

López Calva, Luis Felipe (2022). Litio en América Latina: ¿Una nueva búsqueda de “El Dorado”? Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. América Latina y el Caribe. Consultat en línia a <https://www.undp.org/es/latin-america/blog/graph-for-thought/lithium-latin-america-new-quest-el-dorado>.

Luna, J. P. (2021). Castigo a los Oficialismos y Ciclo Político de Derecha en América Latina. A Revista uruguaya de ciencias políticas (Vol. 30, Número 1). <https://doi.org/10.26851/rucp.30.1.6>

Morresi, Sergio (2019). Todo lo blanco en la marea rosada: la resiliencia neoliberal luego del derrumbe del Consenso de Washington. XIII Jornadas de Sociología. Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires, Buenos Aires.

Parlament Europeu (2022). Situació dels periodistes i les defensores de drets humans a Mèxic. Resolució del Parlament Europeu, de 10 de març de 2022, (2022/2580(RSP)). Consultat en línia a https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0078_ES.pdf

Silva-Herzog, Jesús (1986). El programa de ajuste en México. Comisión Económica para América Latina y el Caribe. Fundación Alemana para el Desarrollo Internacional. Consultat en línia a https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/33594/S8600734_es.pdf.

Tanaka, M. (2022). Gobernabilidad y reforma del sistema político electoral. En Concurso Anual de Investigación CIES 2021-1. Consorcio de Investigación Económica y Social, CIES, Orrorantia del Mar - Magdalena, Perú.

Villar, Santiago (2015). Bolivia y Chile: la historia, la caja de Pandora y el mar. Opinión 336. CIDOB. Consultat en línia a https://www.cidob.org/es/publicaciones/serie_de_publicacion/opinion/america_latina/bolivia_y_chile_la_historia_la_caja_de_pandora_y_el_mar

Wills Otero, L. (s. f.). El poder de las organizaciones partidarias y la perduración de los partidos tradicionales en Colombia. Una mirada a las elecciones legislativas de 2018. A Departamento de Ciencia Política. Universidad de los Andes, Bogotá.

ESQUERRA
REPUBLICANA

European
Free
Alliance

[=]

c i e m e n